

Vilka är annorlunda?

Vilka är annorlunda? Om invandrades möte med svensk kultur

Integrationsverkets rapportserie 2005:03

© Integrationsverket, 2005

ISSN 1404-5370

Integrationsverket

Box 633

601 14 Norrköping

Tryck: Elanders Berlings, Malmö, 2005

Vilka är annorlunda?

Om invandrares möte med svensk kultur

Thorleif Pettersson och Yilmaz Esmer

Innehåll

Förord	7
Kulturella aspekter på globalisering och internationell migration	9
Ett antropologiskt kulturbegrepp	11
Svenskarna: Ett annorlunda folk!	13
En annorlunda svensk levnadsstandard	19
Den annorlunda svenska kulturen är en viktig resurs	21
De viktigaste grupperna av utrikes födda	33
Stora kulturella avstånd mellan Sverige och invandrarnas hemländer	38
Internationell migration och kulturella avstånd: Islam och muslimska invandrare	53
Också den svenska kulturen förändras	67
Litteratur	73

Förord

Integrationsverket är en kunskapsmyndighet som ska utveckla och kommunicera kunskap till viktiga aktörer i samhället. Integrationsverket har det övergripande ansvaret för att integrationspolitiska mål och synsätt får genomslag på olika samhällsområden.

Integrationsverket ska enligt regeringens skrivelse till riksdagen, *Integrationspolitik för 2000-talet* (2001/02), uppmärksamma frågor förenade med demokratins gemensamma värdegrund om allas lika värde och rättigheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Detta gäller inte minst innebörden i integrationspolitikens övergripande mål om en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund och inriktningen att värna grundläggande demokratiska värden och verka för kvinnors och mäns lika rättigheter och möjligheter.

I den första rapporten *Gemensam värdegrund i mångfaldens demokrati* tog vi upp värdegrunden som politiskt mål, värdegrunden relaterad till religioner och värdegrunden i ett mångkulturellt samhälle. Vi speglade här en del av den livliga debatt som är aktuell i flera länder.

Ökad internationell migration, etniska och religiösa konflikter samt krav på social och kulturell rättvisa från befolkningar och minoritetsgrupper har bidragit till ett växande intresse för kulturella olikheter och vad de egentligen handlar om. En inte ovanlig föreställning är att vissa kulturer är så olika den svenska att de omöjligen kan integreras.

I denna andra rapport om värderingar och värdegrunder jämför Thorleif Pettersson, professor i religionssociologi, Upp-

sala universitet och Yilmaz Esmer, professor i statskunskap, Bosphorous University, Istanbul, olika invandrade kulturers värderingar med den svenska utifrån material från den världsomfattande World Value Survey, där båda är verksamma.

Norrköping 7 december 2005

Andreas Carlgren
Generaldirektör

Abdullahi Aress
Avdelningschef
Analysavdelningen

Kulturella aspekter på globalisering och internationell migration

En alltmer globaliserad värld och en ökad internationell migration sägs ofta göra dagens invandrings- och integrationspolitiska problem svårare att lösa. Hur dessa förändringar hänger ihop råder det dock mycket delade meningar om. Inom forskningen finns knappast några entydiga svar på vad globaliseringen innebär. Man är inte överens om vad som har orsakat den, hur den har utvecklats över tid och rum och vilka konsekvenser den kommer att få. I stort kan man tala om tre olika skolbildningar som ger mycket skiftande svar på dessa grundläggande frågor om vad globaliseringen betyder (Held et al. 1999). För de så kallade hyperglobalisterna utgör globaliseringen en ny och annorlunda epok i mänsklighetens historia med minskad makt och betydelse för nationalstaterna. Enligt detta synsätt kommer i stället en ny global civilisation och en ny världsordning att växa fram. Den viktigaste drivkraften till detta antas vara en kombination av kapitalistisk ekonomi och storskalig teknologi. För »skeptikerna« är däremot globaliseringen inte något radikalt nytt och annorlunda tillstånd. För dem innebär globaliseringen snarare att samarbetet mellan nationalstaterna har fördjupats och att de stora regionala ekonomiska blocken har förstärkts. De anser att nationalstaterna snarare kommer att förstärkas än försvagas. För »transformationalisterna« är globaliseringen slutligen en konsekvens av moderniseringen i sin helhet och inte enbart av ekonomisk och teknologisk utveckling. De internationella beroendeförhållandena har enligt dem förtätats och de tar både avstånd från hyperglobalisternas tes om nationalstaternas död och skeptikernas tes om de stärkta nationalstaterna och regionala blocken. I stället pekar de på tillkomsten av nya kraftfulla aktörer på den internationella arenan. De framväxande transnationella sociala rörelserna med sina nya kulturella program och värderingsmässiga bevekelsegrunder antas exempelvis få ökad betydelse.

Också i den politiska diskussionen framförs mycket skilda

uppfattningar om vad globaliseringen innebär. För några innebär den att multinationella storföretag och en otyglad kapitalism växer sig allt starkare på bekostnad av rättmätiga lokala behov och intressen. Med en sådan grundsyn framstår globaliseringen som ett hot. Andra är förvissade om att globaliseringen leder till en ekonomisk utveckling som så småningom skall komma alla till del. Globaliseringen ses därför som ett löfte. Åter andra fruktar globaliseringen därför att den skulle leda till att man kommer att mötas av växande invandrar- och flyktinggrupper som söker tillvälla sig privilegier som de inte har förtjänat. Utifrån ett sådant synsätt framstår globaliseringen som skrämmande. Andra betonar i sin tur att de ökade kontakterna mellan länder och folk kommer att leda till framväxten av ett spännande mångkulturellt samhälle med nya och berikande kulturyttringar. För dem ter sig globaliseringen som en lockelse.

Men även om det finns de mest skiftande bilder av vad globaliseringen innebär räknar ändå många med att den har en kulturell dimension vid sidan av den ekonomiska och politiska. Betydelsen av skillnader i tid och rum sägs ha minskat, och ökad migration och växande kontakter mellan länder och folk sägs få kulturella konsekvenser, både lokalt och globalt. Det är därför inte förvånande att globaliseringen har lett till ett ökat intresse för olika slags kulturstudier. Inom både samhällsvetenskap och humaniora talar man ofta om en »cultural turn« där de kulturella faktorerna tillmäts större betydelse än tidigare (Vinken et al., 2004). Det är naturligtvis inte enbart globaliseringen som ligger bakom det ökade intresset för kulturella faktorer. En annan viktig anledning är den demokratisering som många länder med tidigare icke-demokratiska styrelseskick har genomgått. Denna utveckling relateras ofta till förändringar i den politiska kulturen. Ökad internationell migration, förbättrad informationsteknologi, ökade etniska och religiösa konflikter, olika urbefolkningars krav på social och kulturell rättvisa är andra faktorer som har bidragit till det ökade intresset för kulturella skillnader och olikheter. Den stora uppmärksamhet som Samuel Huntingtons arbete om »Civilisationernas kamp« väckte är ett av många tecken på det ökade intresset för kulturella spänningar och motsättningar. Händelseutvecklingen efter terroristattacken på World Trade Center och bombattacken på Londons tunnelbana är påtagliga tecken på samma sak.

Den här rapporten kommer att knyta an till sådana kulturella aspekter och diskutera vilka skillnader och likheter som finns mellan svensk kultur och kulturen i de länder som merparten av dem som har invandrat till Sverige kommer från. Ett första avsnitt kommer att redovisa vad vi menar med kultur i detta sammanhang. Därefter kommer rapporten att karaktä-

risera svensk kultur och svensk levnadsstandard i ett internationellt perspektiv. Mot den bakgrunden kommer vi sedan att diskutera vad den annorlunda svenska kulturen eventuellt kan betyda för samhällsutvecklingen. Därefter kommer vi att koncentrera oss på islam och muslimska invandrare och i vilken utsträckning dessa med tiden kan komma att närma sig kulturen i sina nya hemländer. I ett avslutande avsnitt kommer vi därefter att diskutera hur den svenska kulturen i sin tur kan komma att förändras.

Ett antropologiskt kulturbegrepp

Den som vill diskutera vilka kulturella skillnader som finns mellan svenskar och olika grupper av invandrare ställs omedelbart inför problemet att begreppet kultur är mycket mångtydigt och kan innebära en rad olika saker. En nästan lika stor svårighet är att bestämma vilka som skall räknas som svenskar och vilka som skulle vara invandrare. Inledningsvis skall vi kort uppehålla oss vid den första svårigheten. Längre fram kommer vi att diskutera den andra.

När man skall bestämma vad som menas med kultur finns två huvudalternativ att välja mellan. Å ena sidan kan man avse sådant som studeras inom litteraturvetenskap, konstvetenskap, musikvetenskap och estetik. I ett sådant perspektiv handlar kultur om en speciell och avgränsad sektor av samhället, det vill säga litteratur, konst, musik, teater, dans, konserter, konstutställningar, etc. Att det handlar om en speciell samhällssektor framgår inte minst av att det finns ett särskilt kulturdepartement som har ett kulturpolitiskt ansvar för dessa olika kulturområden. Men när man skall bestämma vad som menas med kultur kan tankarna också gå i en helt annan riktning. I ett sådant perspektiv blir kultur liktydigt med det som studeras inom ämnen som antropologi, etnologi, sociologi och psykologi. Här ses inte kultur som en avgränsad sektor av samhället och något som det finns en särskild kulturansvarig för. Kultur är i stället något som genomsyrar alla delar av samhället och som handlar om normer och värderingar, könsroller och sociala identiteter, religion och moral, handlingsmönster och tankesätt. Det finns en lång tradition av att betrakta kultur på ett sådant sätt. En av kulturanthropologins främsta klassiker E. B. Taylor framhöll redan i slutet av 1800-talet att begreppet kultur syftar på en komplex helhet av kunskaper, trosföreställningar, moraliska övertygelser och sedvänjor. På motsvarande sätt säger en nutida kulturanthropolog att begreppet kultur »refers to the norms, values, standards by which people act, and it includes the ways distinctive in each society of ordering the world and

rendering it intelligible« (Murphy 1986: 14). En annan nutida begreppsbestämning går i samma riktning: »Culture is a fuzzy set of attitudes, beliefs, behavioural norms, and basic assumptions and values that are shared by a group of people, and that influence each member's behaviour and his/her interpretations of the »meaning« of other people's behaviour« (Spencer-Oatey 2000: n.p.).

Den här uppsatsen bygger på ett sådant antropologiskt kulturbegrepp. Vår analys av kulturella likheter och skillnader mellan Sverige och invandrarnas hemländer kommer således *inte* att vara inriktad på skillnader i läs- och teatervanor, konst- och musikvanor, konsumtion och produktion av klassisk finkultur. Det antropologiska kulturbegrepp som vi bygger på är i stället inriktat på de värderingar, trosföreställningar, mentaliteter och livsstilar som finns i de olika länderna. Även om mentalitetsbegreppet är mångtydigt kan man säga att också detta riktar uppmärksamheten mot sådant som har med tankefigurer, normer, livsåskådningar, religiösa trosövertygelser, rutiner och vanor att göra (Daun 2005). Något liknande gäller för begreppet livsstil som vid sidan av människors värderingar också relaterar till de viktiga identitetsfrågorna. Sociologen Anthony Giddens hävdar således att en människas livsstil tillsammans med de värderingar som ingår i denna är själva kärnan i hennes identitet och det fält där hennes identitet både formas och omformas (Giddens 1992).

Man kan också säga att de individuella livsstilarna kommer till uttryck på tre nivåer, nämligen som grundläggande värden, som i sin tur kommer till uttryck i mellanliggande attityder, som i sin tur manifesteras i yttre handlingar. I en innehållslig mening omfattar en livsstil både »utåtriktade« materiella och estetiska aspekter av individens liv och »inåtriktade« etiska och religiösa (Johansson & Miegel 1992). Mot den bakgrunden kan man alltså hävda att kulturella skillnader mellan svenskar och olika invandrargrupper manifesterar sig i de skilda livsstilar de ger uttryck åt, inklusive de delar som har att göra med deras grundläggande värderingar och trosövertygelser. Och eftersom människors identitet är nära förbunden med de livsstilar de har valt, kan man också hävda att dessa kulturella skillnader är uttryck för deras skilda identiteter. Sammanfattningsvis handlar således frågan om vilka kulturella skillnader och likheter som finns mellan Sverige och invandrarnas olika hemländer om vilka värderingar och livsstilar som omfattas i dessa olika länder. Det kan gälla hur man ser på ekonomi och politik, på yrkesliv och förvärvsarbete, på familjeliv och förhållandet mellan föräldrar och barn, på relationerna mellan män och kvinnor, på lag och rätt, på religion och moral.

I de två närmast följande avsnitten kommer vi att diskutera vad som kännetecknar svensk kultur och svensk levnads-

standard i ett internationellt jämförande perspektiv. Därefter kommer vi att diskutera hur kultur och levnadsstandard hänger samman. Denna problematik har att göra med i vilken utsträckning den svenska kulturen kan sägas vara en resurs eller en belastning. Därefter kommer vi att välja ut några särskilt intressanta grupper av invandrare och vi kommer att jämföra kulturen i deras tidigare hemländer med den svenska kulturen. I ett därpå följande avsnitt kommer vi att diskutera i vilken utsträckning islam kan sägas vara särskilt svårt att förena med ett demokratiskt styrelseskick och mänskliga rättigheter. Att vi väljer att koncentrera oss på islam hänger samman med att muslimsk invandring under senare år har blivit särskilt kontroversiell. Slutligen kommer vi att anlägga ett dynamiskt perspektiv och kortfattat diskutera två olika slags kulturella förändringar. Den första gäller hur muslimska invandrare kan komma att påverkas av kulturen i sina nya hemländer och den andra i vilken riktning den svenska kulturen kan komma att förändras.

Svenskarna: Ett annorlunda folk!

Under de senaste 20 åren har vi arbetat inom ett forskningsprojekt som omväxlande kallas *The European Values Study* (EVS) eller *The World Values Survey* (WVS). Projektet startade under slutet av 1970-talet för att studera den *kulturella* integrationen inom Europa, det vill säga den slags integration som har med kultur, livsstilar och värderingsmönster att göra. Man ville se vilka skillnader och likheter som fanns mellan de europeiska befolkningarna när det gäller deras grundläggande värderingar, livsåskådningar och samhällssyn. Projektet var inriktat på två stora forskningsfrågor. Den första handlade om att dokumentera och analysera vad de olika europeiska befolkningarna tyckte och tänkte om politik och ekonomi, arbete och fritid, familj och könsroller, relationer mellan barn och föräldrar, religion och moral. Den andra gällde hur de kulturella skillnaderna mellan länderna skulle utvecklas över tid och om de dåvarande kulturella olikheterna skulle förbli intakta eller om de skulle öka eller minska.¹ Numer har projektet vuxit långt utanför Europas gränser och är en av de största kulturvetenskapliga jämförande studier som någonsin har genomförts. Allt som allt har ett 80-tal länder medverkat i projektet. Fyra stora omgångar med personliga besöksintervjuer har genomförts åren 1981, 1990, 1995 och 2000 med representativa befolkningsurval om cirka 1 000–2 000 intervjupersoner i varje land. I jämförelse med liknande studier som exempelvis *International Social Survey Programme* (ISSP) eller *European Social Sur-*

1 En beskrivning av projektets bakgrund ges av Arts et al. 2003: Kapitel 1.

vey (ESS) utmärks EVS/WVS-projektet av den globala omfattningen, den breda täckningen av skilda värderingsdimensioner och den långa utsträckningen över tid. En femte intervjuomgång har för övrigt påbörjats under hösten 2005. I forskningsorganisatorisk mening är World Values Survey registrerad som den ideella föreningen *World Values Survey Association* (WVSA) med säte i Stockholm. Projektets sekretariat är också förlagt till Sverige. Bägge författarna till denna rapport arbetar inom projektets ledningsgrupp.

Material från EVS/WVS-projektet har använts i ett mycket stort antal studier. I den mån man alls kan tala om en gemensam inriktning på den breda EVS/WVS-forskningen kan man säga att den har varit inriktad på jämförande analyser av det ömsesidiga beroendet mellan individers värdesystem å ena sidan och social, ekonomisk och politisk samhällsutveckling å den andra.² I denna korta rapport finns inte utrymme för att redovisa alla de studier som har byggt på material från EVS/WVS-projektet. För att ändå ge en sammanfattning av projektet väljer vi i stället att presentera en kulturatlas som på ett intressant sätt komprimerar materialet. Olika versioner av kulturatlasen har utvecklats av Ronald Inglehart, en välkänd amerikansk statsvetare som har gjort en lång rad analyser av den politiska kulturen i olika länder. Det material som ligger till grund för kulturatlasen kommer från de materialinsamlingar som genomfördes vid de två senaste intervjuomgångarna.

En rad olika analyser har visat att EVS/WVS-materialet kan sammanfattas i två grundläggande bipolära värderingsdimensioner. Dessa har extraherats med hjälp av avancerade statistiska analyser där man söker efter de bakomliggande latent variabler som »knyter samman« svarspersonernas olika uppfattningar och åsikter vid en rad olika intervjufrågor till mer eller mindre fast sammanhållna helheter. Dessa latent och bakomliggande variabler kan således sägas fungera som ett »lim« som binder samman svarspersonernas uppfattningar i olika frågor till någotsånär sammanhållna strukturer. De grundläggande värderingar som man har funnit med denna metod har visat sig fungera väl i en rad olika undersökningar, och de kan beskrivas på följande sätt:

Traditionella visavi sekulära värderingar. De traditionella värderingarna utmärks av att gudstro spelar en central roll i ens liv, att det är viktigt att lära barn lydnad och respekt för religion, att det vore bra om man fick större respekt för auktoriteter, att man ogillar abort och av att man är stolt över sin nationella tillhörighet. Sammanfattningsvis brukar man säga att den tra-

2 En förteckning över en del av alla de studier som har publicerats finns på projektets hemsida www.worldvaluessurvey.org.

ditionella värdeorienteringen är centrerad kring de tre värdeauktoriteterna »religion, familj och fädernesland«. De sekulära värderingarna är motsatsen till de traditionella värderingarna.

Överlevnadsvärden visavi emancipativa frihetsvärden (self-expression values). De emancipativa frihetsvärdena utmärks av att individuell identitet och integritet prioriteras framför ekonomisk trygghet, av subjektiv livstillfredsställelse, av att man accepterar sociala minoriteter som invandrare och homosexuella, av förtroende och tillit till andra och av att man deltar i olika typer av protesthandlingar som namninsamlingar och köpbojkotter. De värderingar som brukar kallas överlevnadsvärden är motsatsen till de emancipativa frihetsvärdena.

Det är viktigt att notera att dessa båda grundläggande värderingsdimensioner är jämförelsevis robusta och okänsliga för vilka speciella indikatorer man råkar välja för en viss analys. Även om man byter ut de indikatorer som beskrevs ovan mot andra (det vill säga mot andra frågor i frågeformulären) får man således i stort sett samma resultat. En analys som har beaktat svaren på så gott som *samtliga intervjufrågor* i EVS/WVS-materialet från 33 länder och cirka 33 000 intervjupersoner resulterade således i två värderingsdimensioner som visar en statistiskt helt säkerställd samvariation med de två dimensioner som beskrevs ovan.³ Sådana resultat är mycket viktiga eftersom de visar att de båda värderingsdimensionerna har en mer generell innebörd än vad en »närsynt« tolkning av de speciella indikatorer som används i en viss analys kan antyda. Liknande resultat har legat till grund för att man har sagt att den traditionella värderingsdimensionen fångar en bred värdeorientering som prioriterar »normativa-religiösa« värdeauktoriteter och att de emancipativa frihetsvärdena kan tolkas som uttryck för en lika bred uppsättning av »socialt-liberala« grundvärderingar (Arts et al. 2003: Kapitel 2).

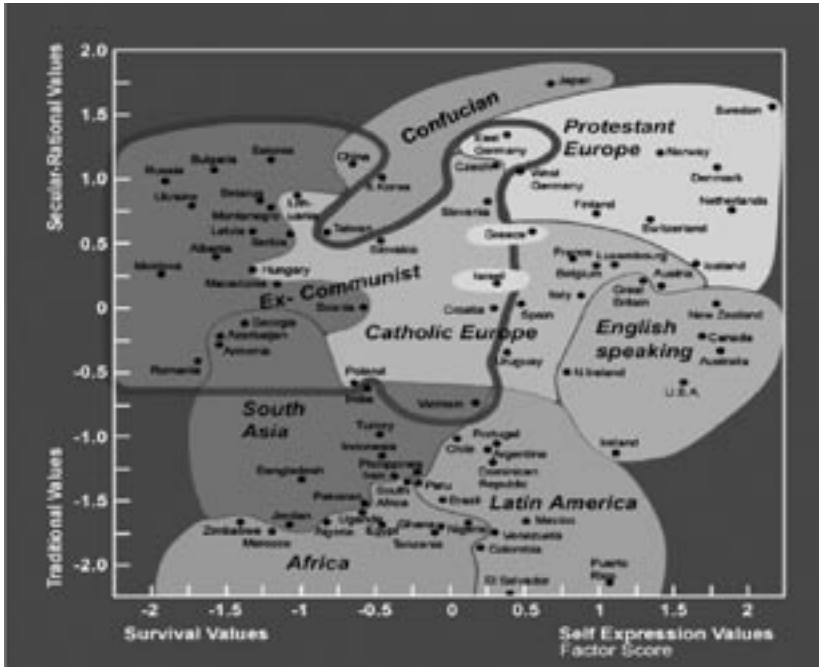
Den senaste versionen av den aktuella kulturatlasen redovisas i Figur 1. Atlasen visar hur de länder som har medverkat i de två senaste EVS/WVS-omgångarna placerar sig på de båda grundläggande värderingsdimensionerna⁴. Man kan tycka att det är alltför förenklat att sammanfatta de olika ländernas kultur genom att nöja sig med att ange enkla nationella medelvärden för enbart två värderingsdimensioner. Länderna är knappast inbördes homogena och det finns som regel olika undergrupper när det gäller etnicitet, klasstillhörighet, utbildning, ålder, kön och religion som har sinsemellan mycket olika

3 Korrelationskoefficienterna är .64 resp .70; $p < .001$ i båda fallen.

4 Observera att den traditionella värderingsdimensionen är vänd i kulturatlasen så att de länder som har de högsta värdena är placerade längst ned.

Figur 1

Kulturkarta för de länder som medverkat i World Values Survey.

Källa: www.worldvaluesurvey.org

kulturella profiler. Vi återkommer längre fram i uppsatsen till denna problematik. Här nöjer vi oss med att påpeka att kulturatlasen förvisso är en mycket abstrakt sammanfattning av det omfattande material som har samlats in i alla de länder som har medverkat i EVS/WVS-projektet. Men att något är abstrakt innebär ju inte att det fördenskull måste vara ointressant!

Kulturatlasen visar en rad intressanta mönster. För det första kan man notera att länderna tenderar att klunga ihop sig inom sina respektive geopolitiska belägenheter och språkliga och religiösa traditioner. Denna tendens visar sig också för länder som har genomgått mycket olikartade ekonomiska utvecklingar. Irland och USA är exempel på den saken. Ländernas olika kulturella och religiösa historiska arv förefaller med andra ord vara sega strukturer som inte lätt bryts sönder av ekonomisk utveckling. »Cultural change ... is path dependent. The broad cultural heritage of a society – Protestant, Roman Catholic, Orthodox, Confucian, or Communist – leaves an imprint on values that endures despite modernization.« (Inglehart & Baker 2000: 19). Sådana resultat ifrågasätter att globaliseringen skulle leda till någon mer eller mindre allmän »amerikanisering« och upplösning av dis-

tinkta kulturella traditioner. I varje fall visar inte resultaten från EVS/WVS-projektet några tydliga tecken på en sådan utveckling. De kulturella avstånden mellan länderna tenderar snarare att bestå och de värderingsmässiga skillnaderna inom de olika länderna tenderar snarare att öka än att minska. Utvecklingen skulle med andra ord inte gå mot ökad likhet utan mot ökad mångfald! Den ofta framförda tesen om att globaliseringen skulle leda till en »global by« (»global village«) där alla skulle tycka lika har således inte något större stöd av EVS/WVS-materialet (jfr Inglehart & Welzel 2005: Kapitel 5).

De nordeuropeiska protestantiska länderna klungar ihop sig i det övre högra hörnet på kulturatlasen och befolkningarna i dessa länder är således jämförelsevis lika i sina livsåskådningar och grundläggande värderingar. Dessa länder utmärks av en låg uppslutning runt de traditionella värderingarna⁵ och en stark betoning av de emancipativa frihetsvärdena. Likheten mellan de nordiska länderna är inte särskilt förvånande om man betänker deras sammanflätade historia, deras geografiska närhet, deras närbesläktade språk, deras likartade politiska system och sätt att organisera social välfärd, deras likartade folkkyrkosystem med protestantiska nationalkyrkor, etc.

När man analyserar var länderna placerar sig på kulturkartan finner man att placeringarna hänger samman med hur deras ekonomiska system är utformade. Placeringen på den lodräta dimensionen som går från en stark till en svag uppslutning runt de traditionella värderingarna samvarierar positivt med andelen sysselsatta inom industrinäringarna och negativt med andelen sysselsatta inom jordbruksnäringarna. Var länderna befinner sig på den lodräta axeln skulle med andra ord hänga samman med i vilken utsträckning de är agrara eller industrialiserade. Länder med en agrar ekonomi tenderar således att visa större uppslutning runt de traditionella värderingarna. Den vågräta dimensionen som går från överlevnadsvärden till emancipativa frihetsvärden samvarierar positivt med andelen sysselsatta inom tjänstesektorn. Denna dimension skulle således spegla i vilken utsträckning länderna kan karaktäriseras som kunskaps- och tjänstesamhället. Om man utgår från de ekonomiska förhållandena kan man således säga att ländernas placering på kulturatlasens lodräta axel visar i vilken utsträckning de är präglade av jordbrukssamhällets eller industrisamhällets logik, och att deras placering på den vågräta axeln visar i vilken utsträckning de kännetecknas av tjänstesamhällets kulturella logik (öppna sociala relationer, individuella behov, flexibilitet, ansvarstagande, tolerans, etc.).

5 När det gäller dessa värderingar är det viktigt att uppmärksamma att den lodräta axeln är vänd så att de länder som har den starkaste uppslutningen ligger längst ned på kulturkartan.

Utifrån en sådan ekonomisk tolkning av sambandet mellan värderingssystem och ekonomisk utveckling har man sagt att den nordiska kulturen i ett internationellt jämförande perspektiv skulle vara mönsterbildande och att den har hunnit längst, både i graden av modernisering (industrisamhällets logik) och graden av postmodernisering (tjänstesamhällets logik). De nordiska länderna skulle med andra ord inte enbart vara inbördes lika genom att tillhöra den nordeuropeiska protestantiska sfären, utan de har också sagts omfatta en sorts avantgardekultur, som skulle vara resultat av den starka skandinaviska välfärdsmodellen och de nordiska ländernas långt gångna utveckling mot tjänstesamhällen. I ett sådant perspektiv har man också betonat att det skulle vara missvisande att sätta likhets-tecken mellan kulturell förändring och »amerikanisering«. Det skulle inte vara USA som har nått längst och som skulle vara mönsterbildande i den kulturella förändringen utan snarare de nordiska länderna (Inglehart & Baker 2000). På motsvarande sätt har man sagt att dagens globaliserade värld med ekonomisk tillväxt och utveckling mot allt starkare kunskaps- och tjänstesamhällen inte skulle bli »amerikaniserad« utan i stället gå mot en »försvenskning«. Bortsett från sådana tillspetsade påståenden visar kulturatlasen hur som helst att USA i förhållande till sin starka ekonomi visar en oväntat stark uppslutning runt de traditionella värderingarna med deras betoning av de religiösa värdeauktoriteterna och att Sverige härvidlag visar en betydligt mer förväntad placering.

Sverige placerar sig således längst upp i det högra hörnet på kulturkartan. Om man för vart och ett av länderna beräknar avståndet till kartans mittpunkt finner man dessutom att Sverige visar det största avståndet av alla. De länder som ligger närmast kulturkartans medelpunkt är i rangordning Kroatien, Uruguay, Indien, Israel, Portugal, Polen, Spanien, Makedonien, Bosnien och Italien. De länder som ligger längst bort från kartans mittpunkt är i rangordning Sverige, Danmark, Japan, Holland, Zimbabwe, Jordanien, Norge, Puerto Rico, Ryssland och Nigeria. *Svenskarna kännetecknas med andra ord av den mest atypiska och avvikande värdeprofilen av alla!*⁶ Inget annat folk visar så långt avstånd till vad som kan sägas vara ett medelvärde för samtliga de länder som beskrivs på kulturatlasen. Om man utgår från detta resultat kan man knappast hävda att det är kulturen i invandrarnas olika hemländer som är annorlunda. När

6 Man kan naturligtvis välja att konstruera de båda grundläggande värderingsdimensionerna på ett något annorlunda sätt och därigenom undvika att Sverige blir det mest avvikande landet. Men även om Sverige genom en sådan konstruktion inte blir det allra mest avvikande landet av alla kommer det fortfarande att tillhöra den grupp av länder som ligger längst bort från atlasens mittpunkt.

det gäller Sverige är det istället kulturen i det land som de har kommit till som är annorlunda.

En annorlunda svensk levnadsstandard

Att säga att en viss kultur är annorlunda är naturligtvis inte samma sak som att avge ett värdeomdöme om denna kultur. Tvärtom, att ha en annorlunda kultur kan både vara positivt och negativt, bra och dåligt! För att avgöra hur det förhåller sig med detta kan man undersöka vilka konsekvenser som den annorlunda kulturen har för samhällslivet. Om den skulle ha positiva konsekvenser kan man säga att den är en tillgång; om den i stället skulle visa sig ha övervägande negativa följder skulle man i stället kunna säga att den är en belastning. Det är naturligtvis mycket svårt att bestämma vilka konsekvenser en viss kultur skulle ha, men vissa hållpunkter finns ändå för en sådan diskussion. För att avgöra om den annorlunda svenska kulturen är en resurs eller en belastning kan man således fråga vilken betydelse den har haft för olika sidor av det svenska samhällets utveckling.

För att få en övergripande bild av den svenska samhällsutvecklingen kan man notera att Sverige under den senaste 25-årsperioden har haft en genomsnittlig rangordning som nummer 5 av världens alla länder när det gäller FN:s så kallade Human Development Index (HDI). Indexet sammanfattar tre grundläggande aspekter av en god levnadsstandard, nämligen materiella livsvillkor (BNP per capita), hälsa (förväntad livslängd) och kunskap (andel med grundläggande utbildning). När det gäller förhållandet mellan kvinnor och män är förhållandet detsamma. Enligt FN:s så kallade Gender Empowerment Measure (GEM) är således Sverige ett av de länder som har kommit allra längst i jämställdhet. Indexet sammanfattar graden av jämställdhet inom tre viktiga områden, nämligen politiken (andel kvinnor i riksdag eller motsvarande), näringslivet (andel kvinnor i högre positioner) och ekonomin (kvinnors ekonomiska förhållanden i jämförelse med männens). Det finns också en rad andra index över människors levnadsförhållanden som visar en liknande hög rangordning för Sveriges del. I Richard Estes så kallade WISP-index (Weighted Index of Social Progress) rangordnas Sverige som nummer två av 163 länder (Estes 2002). Indexet bygger på 10 breda aspekter på välfärd och levnadsstandard. Dessa mäts av 40 indikatorer på utbildning, hälsa, jämställdhet, nationell säkerhet, ekonomi, demografi, ekologi, trygghet, kulturell mångfald och social välfärd. Indexet var under hösten 2003 föremål för en kritisk debatt om hur adekvat det är som mått på den svenska sam-

hållsutvecklingen och om det egentligen inte visar en för positiv bild.⁷

Det finns emellertid också andra index som ger Sverige en liknande tätplacering. Hit hör Robert Prescott-Allens så kallade Human Wellbeing Index (HWI; Prescott-Allen 2001). Där kommer Sverige på femte plats av totalt 180 länder. HWI-indexet är sammansatt av fem komponenter som sammanfattar utvecklingen inom hälsa och livslängd, välbefinnande och materiella betingelser, utbildning och kommunikationsmöjligheter, gemenskap och social stabilitet och slutligen jämlikhet, inklusive jämställdhet. Det finns också flera andra index där Sverige kommer högt. Ett sådant index gäller frånvaro av korruption.⁸ Detsamma gäller de olika index över graden av demokrati och väl fungerande samhällsinstitutioner som Världsbanken sammanställer⁹. Här kan nämnas två index över graden av politiska fri- och rättigheter tillsammans med öppenhet och stabilitet i det politiska systemet (Voice and accountability) respektive ett väl fungerande rättssamhälle (Rule of law). I materialet från 2004 rangordnas Sverige som nummer 3 av totalt 206 länder i det förstnämnda indexet och som land nummer 10 av totalt 185 länder i det andra.

Man kan givetvis vara kritisk till hur dessa olika sätt att mäta levnadsstandard och samhällsutveckling är konstruerade. Men även om det finns berättigade kritiska invändningar mot de enskilda indexen är det svårt att frigöra sig från att de tecknar en gemensam bild av att den svenska levnadsstandarden i ett internationellt perspektiv är mycket hög. Med tanke på att de tre indexen Human Development Index, Weighted Index for Social Progress och Human Wellbeing Index delvis innehåller samma komponenter är det heller inte särskilt förvånande att de visar en påtaglig samvariation. Om man ser till de 66 länder som deltog i den senaste omgången av EVS/WVS visar de tre indexen i stort sett identiska och helt sammanfallande bilder.¹⁰ En sådan stark samvariation kan sägas visa att indexen trots sin olika uppbyggnad fångar »samma sak« och att kritik av en enskild komponent inom ett visst index därför inte behöver tillmätas någon avgörande betydelse.

Att den svenska levnadsstandarden är mycket hög i ett internationellt jämförande perspektiv utesluter självfallet inte att det kan finnas besvärande sprickor i den vackra fasaden, inte minst när det gäller situationen för invandrare och asylsökande. Att

7 Se DN debatt den 7/10 2003 med efterföljande debattinlägg.

8 The Corruption Perceptions Index; se <http://www.transparency.org/cpi/2001/cpi2001.html>.

9 Se exempelvis <http://www.worldbank.org/wbi/governance/govdata/>.

10 Den genomsnittliga korrelationen mellan de tre indexen är .93.

den svenska levnadsstandarden är hög utesluter heller inte att den skulle kunna vara ännu högre. Men trots sådana berättigade påpekanden kan man ändå i ett jämförande internationellt perspektiv sammanfattningsvis konstatera att livsvillkoren för dem som lever i Sverige är mycket gynnsamma. Man kan tycka att den politiska diskussionen om dessa frågor ägnar alldeles för stor uppmärksamhet åt sådana mindre förändringar som kan visa sig år från år och att intresset för att uppmärksamma Sveriges genomgående höga rangordning är alltför begränsat.

Den annorlunda svenska kulturen är en viktig resurs

Sammanfattningsvis kan man således i ett internationellt perspektiv säga att Sverige är annorlunda på två olika sätt. För det första är den svenska kulturen annorlunda genom en stark uppslutning runt de emancipativa frihetsvärdena och en svag betoning på de traditionella värderingarna. För det andra är den svenska levnadsstandarden mycket hög. En mycket intressant fråga gäller därför vilka eventuella samband som kan finnas mellan den annorlunda kulturen och den höga levnadsstandarden. Finns överhuvudtaget något samband mellan dessa två sidor av ett samhälle och vad påverkar i så fall vad? Den första frågan är lättare att besvara än den andra.

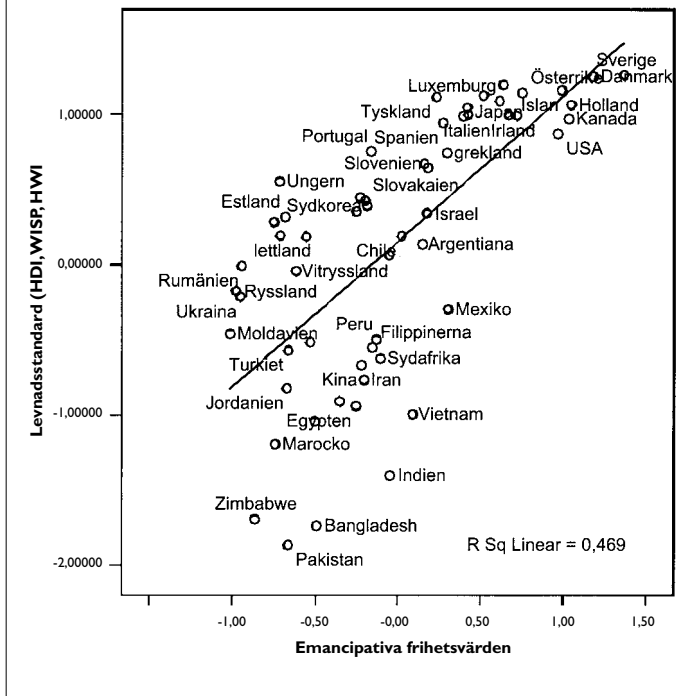
Om man gör en enkel sambandsanalys mellan graden av emancipativa frihetsvärden å ena sidan och de tre indexen HDI, WISP och HWI för de 66 länder som deltog i den senaste EVS/WVS-undersökningen visar sig en statistiskt helt säkerställd samvariation¹¹. Om man kombinerar de tre indexen för levnadsstandard till ett enda mått och därefter gör en grafisk framställning av hur denna breda välfärdsindikator samvarierar med nivån på de emancipativa frihetsvärdena visar sig det mönster som framgår av Figur 2. Mönstret illustrerar tydligt att det finns en samvariation mellan graden av välfärd och uppslutningen runt de emancipativa frihetsvärdena: Ju större välfärd, desto starkare uppslutning kring frihetsvärdena. Om man så vill kan man säga att skillnaderna i de emancipativa frihetsvärdena förklarar nästan hälften av skillnaderna i välfärd. Det finns också andra belägg för ett sådant samband (Inglehart & Baker 2000; Inglehart & Welzel 2005).

Att det finns ett statistiskt samband mellan kultur och väl-

¹¹ $r = .60, .56$ och $.64$; i samtliga fall $p < .001$.

Figur 2

Levnadsstandard och emancipativa frihetsvärden. Resultat för år 2000 och 66 länder.

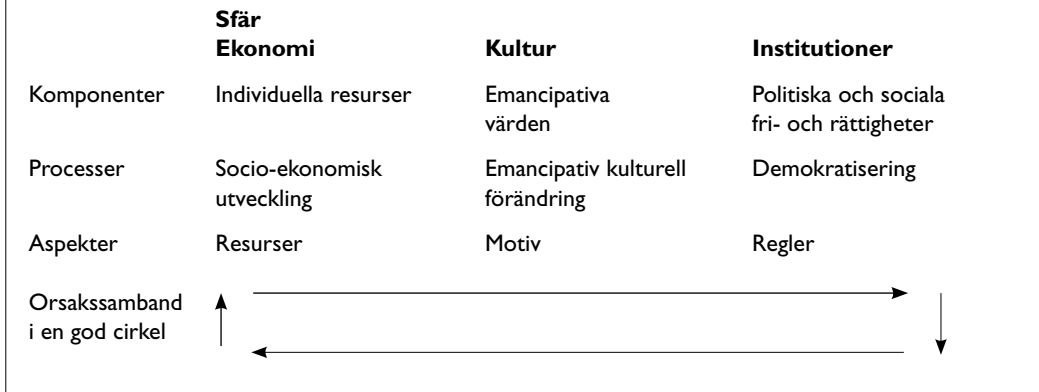

färdsnivå är således svårt att komma ifrån. Här är det dock viktigt att erinra om att statistiska samband inte visar vad som är orsak och vad som är verkan. Hur man skall *förklara* detta samband är därför en mycket mer komplicerad fråga där olika teoretiska perspektiv står mot varandra. Som orsak till varför några länder är rika och andra fattiga har man pekat på en rad olika faktorer, till exempel sådana som har att göra med klimat, geografisk belägenhet och naturresurser, graden av industrialisering, graden av urbanisering, graden av internationella politiska beroendeförhållanden, förekomsten av skilda kulturella traditioner, graden av utbildning och kunskap (Lynn & Vanhanen 2002). Sannolikt samverkar flera av dessa faktorer i komplicerade mönster som kan variera från land till land, från region till region. Det är inte särskilt sannolikt att det skulle finnas en enda likartad förklaring till något så komplicerat som varför olika länder visar radikalt olika levnadsstandard.

När det gäller betydelsen av den *delfaktor* som har med kultur att göra finns dessutom goda skäl att förutsätta ett komplext ömsesidigt samband mellan kulturella aspekter och välfärdsut-

Figur 3

En teoretisk bild för samband mellan resurser, kultur och samhällliga institutioner (efter Welzel et al 2002).

veckling. En nyligen framförd modell för ett sådant ömsesidigt samband pekar på hur tre olika processer vävs in i varandra (Welzel et al. 2002; Inglehart & Welzel 2005). De tre processerna är socio-ekonomisk utveckling, kulturell förändring och demokratisering och de avser vilka materiella resurser som finns, vilka kulturella motiv som dominerar och vilka politiska regelverk som styr utvecklingen. Förbättrade materiella resurser sägs ge upphov till en ökad uppslutning runt de emancipativa frihetsvärdena, något som i sin tur sägs underlätta och stödja framväxten av ett demokratiskt styrelseskick med väl fungerande samhällliga institutioner, något som i sin tur sägs ha positiv betydelse för den ekonomiska utvecklingen, som i sin tur skulle ligga bakom ytterligare stöd för de emancipativa frihetsvärdena, som i sin tur skulle leda till en fördjupad demokratisering. En sådan abstrakt god cirkel mellan de tre processerna illustreras i Figur 3. Den goda cirkeln kan också vändas till en ond cirkel där knappa resurser försvagar de emancipativa frihetsvärdena, något som i sin tur skulle resultera i sämre fungerande institutioner och en sämre ekonomisk utveckling (Denk 2001).

En viktig fråga i förhållande till den aktuella teoretiska modellen handlar om varför ökade resurser skulle resultera i att de emancipativa frihetsvärdena växer sig starkare och varför sådana värden i sin tur skulle resultera i demokratisering och bättre fungerande institutioner. Den första frågan har besvarats på flera olika sätt. Ett ofta framfört svar bygger på socialisations- och behovsteori. Enligt detta teoretiska perspektiv etableras människors grundläggande värderingsstrukturer under de formbara ungdomsåren för att därefter förbli förhållandevis

intakta och oförändrade. Uppväxtmiljöns utformning skulle således ha avgörande betydelse, inte minst när det gäller vilka resurser som finns för existentiell säkerhet och överlevnad. Ju knappare resurserna är för detta, desto viktigare kommer de att te sig. När man är hungrig och törstig är mat och vatten viktiga värden; när man är mätt och otörstig skulle andra saker som exempelvis de emancipativa frihetsvärdena bli mer angelägna. Individer som formas i resursmässigt gynnsamma situationer skulle således komma att lägga större betydelse vid horisontellt socialt förtroende och tilltro till andra, goda sociala relationer, social öppenhet och acceptans av olika minoriteter, samarbete och personlig integritet (Inglehart 1997; Inglehart & Welzel 2005). De som formas under mer knapphändiga förhållanden skulle däremot anpassa sina grundläggande värderingar till den situation de lever i och i stället prioritera materiella livsvillkor. »Aspiration adjustment leads people to aspire for the most pressing things first and to avoid wasting energy on unattainable goals« (Welzel et al. 2002: 397). Man har också framfört mer perceptionsteoretiska förklaringar till den aktuella mekanismen (Inglehart & Oyserman 2004). I detta perspektiv sägs individer som befinner sig i hotande situationer bli (temporärt) inriktade på att undvika den hotande faran, medan de som befinner sig i situationer som lovar framgång och mer gynnsamma livsbetingelser sägs bli mer inriktade på de positiva aspekterna. Med ett sådant perceptionsteoretiskt perspektiv tenderar man att lösa upp den livslånga determinism som åtminstone delvis ligger i det socialisationsteoretiska perspektivet. Det finns också andra teoretiska perspektiv som kan förklara framväxten av de emancipativa frihetsvärdena. Man har exempelvis pekat på betydelsen av skilda historiska traditioner (Blanck & Pettersson 2005), hur arbetslivet är organiserat (Asper 1998), medveten undervisning och pedagogik (Sears & Levy 2003; Baron et al. 2000), väl fungerande samhällsliga institutioner (Rothstein 2003) och ett vitalt civilsamhälle (Putnam 2001). Vår poäng med att nämna alla dessa olika perspektiv är att betona att det knappast finns en enda gemensam förklaring till något så komplicerat som olika sidor av ett lands speciella kulturprofil och att det sannolikt är alltför förenklat att peka på en enda faktor som förklaring till tillväxten av de emancipativa frihetsvärdena. För Sveriges del kan man exempelvis peka på betydelsen av naturresurser som skog och malm, den geopolitiska belägenheten, politiska välfärdsreformer, arrangemang mellan parterna på arbetsmarknaden, frånvaro av krig och väpnade konflikter, en hög läskunnighet, etc. Man kan också peka på en lång historisk tradition som på olika sätt ligger nära de emancipatoriska frihetsvärdena (Blanck & Pettersson 2005). Ett mycket illustrativt belägg för att det har funnits en sådan lång svensk histo-

risk tradition av emancipatoriska frihetsvärden framgår av ett yttrande från den franske ambassadören i Sverige år 1771 där han beskrev »kärleken till demokrati« som den »svenska nationens epidemiska sjukdom« som skulle innebära slutet av den svenska adelns privilegier (Skuncke 2003: 274). För mer än 200 år sedan framstod således Sverige för en utländsk betraktare som osedvanligt välvilligt inställt till ett större inflytande för de lägre stånden. Att bondeklassen mycket tidigt hade egen representation i riksdagen är ett annat tecken på att det finns en lång historisk tradition som ligger nära eller påminner om de emancipativa frihetsvärdena.

När det därefter gäller frågan om *varför* de emancipativa frihetsvärdena skulle ha så positiv betydelse för välfärd och demokratisering brukar man peka på spelteoretiska resonemang som innebär att förtroende för andra underlättar samarbete, kommunikation och konfliktlösning. Ett effektivt samarbete för gemensamma ändamål förutsätter som regel att man kan lita på att de andra kommer att samarbeta. Om man däremot inte anser sig kunna lita på de andras vilja till sådant samarbete ökar i stället sannolikheten för att man skall hamna i sociala fällor, som innebär att alla får det sämre, trots att alla vet att man skulle tjäna på att samarbeta. Men eftersom man inte tycker sig kunna lita på att de andra kommer att ta sin del av samarbetet kommer detta att utebli. Resultatet blir därför att alla får det sämre (Rothstein 2003). Ett välkänt (fiktivt) exempel på denna mekanism är känt som »allmänningens tragedi«. Det kan exempelvis gälla tillgång till en betesmark som förstörs om den överutnyttjas. Det ligger därför i de berördas intresse att inte göra så. Men om de berörda inte litar på att de andra skall låta bli att överutnyttja betesmarken får de svårare att motivera varför de själva skulle avstå från att göra det. I en sådan situation av bristande tillit ökar därför sannolikheten för att alla kommer att överutnyttja den gemensamma resursen och att denna därför kommer att förstöras. Det finns en rad olika samhällsområden där sådana sociala fällor riskerar att uppstå. Av det skälet är problematiken om i vilken utsträckning det finns en allmän tillit mellan medborgarna mycket viktig, och den är långtifrån begränsad till att gälla ett abstrakt filosofiskt val av vilken människosyn man bör omfatta. Tvärtom, frågan om de emancipativa frihetsvärdena med deras horisontella sociala tillit har en mycket mer handfast betydelse än så. Därför har också forskningen om horisontell tillit och så kallat socialt kapital varit mycket livaktig under det senaste decenniet, inte minst inom statskunskap och demokratiforskning.

Horisontellt socialt förtroende mellan medborgarna har också betydelse för hur kommunikationen dem emellan kommer att utformas och hur de kommer att lösa konflikter. Kom-

munikation i ett väl fungerade socialt system utmärks av ömsesidighet, något som i sin tur kräver tillit mellan dem som deltar i kommunikationsprocessen. Horisontell tillit underlättar således en effektiv kommunikation. På samma sätt förhåller det sig med konfliktlösning. I samhällen med bristande tillit kommer konfliktlösningen att vara inriktad på att besegra och underordna motståndarna, medan konflikthantering i samhällen med starkare social tillit tenderar att bygga på förhandlingar och gemensamma överenskommelser (Denk 2001). Sambandet mellan de emancipativa frihetsvärdena och ett väl fungerande demokratiskt styrelseskick har också förklarats med att dessa värderingar resulterar i en större efterfrågan på ett sådant samhällsskick och en större press på den politiska eliten att utveckla ett sådant (Inglehart & Welzel 2005).

Men även om horisontell social tillit och emancipativa frihetsvärden är en viktig förutsättning för ekonomisk, social och politisk utveckling får man emellertid inte förledas till att tro att allt är guld som glimmar. Ökad tillit är knappast en patentmedicin för alla sociala problem, och det finns former av tillit som kan vara kontraproduktiva. Vissa former av tillit kan försvåra nödvändig utveckling och förnyelse och i stället verka konserverande. Den korta diskussionen om varför social tillit och de emancipativa frihetsvärdena skulle vara en så viktig resurs skall därför ses som en förenklad och långtifrån heltäckande inblick i en viktig samhällelig problematik.

Det bör också nämnas att de emancipativa frihetsvärdena inte nödvändigtvis måste vara inriktade på det gemensamma bästa. Det är delvis en öppen fråga i vilken utsträckning de skulle leda till egocentriska eller mer altruistiska förhållningssätt. Osäkerheten hänger bland annat ihop med att de emancipativa frihetsvärdena också har sagts hänga samman med en framväxande individualism som präglas av mer egocentriska och själviska förhållningssätt. De emancipativa frihetsvärdena skulle därför också kunna ha negativ betydelse för solidaritet och det gemensamma bästa. Mot den bakgrunden är det intressant att notera att de emancipativa frihetsvärdena visar en svag samvariation med den israeliske socialpsykologen Shalom Schwartz indikatorer på så kallade »self-transcendence values«. Dessa värden prioriterar hjälpsamhet, social rättvisa och jämlikhet framför egen framgång och vinning. Det positiva sambandet mellan de emancipativa frihetsvärdena och de »självt-scenderande« värdena är emellertid inte särskilt starkt även om det är statistiskt säkerställt. Sambandet utgör därför knappast något uttömmande belägg för att de emancipativa frihetsvärdena skulle vara befriade från mer egocentriska inslag (Pettersson 2004). De grafiska samband som visades ovan mellan aggregerade nivåer för de emancipativa frihetsvärdena och

olika aspekter av en god levnadsstandard och väl fungerande politiska institutioner utgör därför långtifrån någon tillräcklig grund för att hävda att frihetsvärdena skulle vara lösningen på alla tänkbara sociala problem.

När det gäller vilka samband som finns mellan kultur och levnadsstandard förtjänar dessutom också en helt annan sida av kulturen uppmärksamhet. Saken gäller vad som kan kallas etnisk, språklig och religiös mångfald eller pluralism. En intressant fråga i vårt sammanhang gäller vilken betydelse sådan mångfald kan ha för social, politisk och ekonomisk utveckling. Tidigare forskning har antytt att en sådan mångfald skulle försvåra både ekonomisk tillväxt och utvecklingen av väl fungerande politiska institutioner. Förklaringen skulle vara att skarpa etniska, språkliga och religiösa uppdelningar ökar risken för konflikter runt de aktuella gränsdragningarna, särskilt om dessa sammanfaller med diskriminering och segregation. Även om sådana etniska och kulturella uppdelningar således inte nödvändigtvis måste leda till konflikter kan man säga att sannolikheten för att konflikter skall inträffa blir större ju mer markerade de aktuella uppdelningarna är och ju mer de är relaterade till diskriminering och segregation. Sådana konflikter skulle sedan i sin tur försvåra ekonomisk, politisk och social utveckling. »Ethnic conflict is an important determinant of the political economy of many nations and localities. Many believe that it leads to political instability, poor quality of institutions, badly designed economic policy and disappointing economic performance« (Alesina et al. 2003: 155). Eftersom man på ett allmänt plan kan säga att invandring tenderar att öka den kulturella mångfalden finns det anledning att se lite närmare på denna problematik, och också hur den eventuellt kan hänga ihop med de emancipativa frihetsvärdena.

Det är emellertid svårt att avgöra hur stor den etniska, språkliga och religiösa mångfalden är i olika länder. Problemet sönderfaller i två olika delfrågor. Den första gäller att finna adekvat statistik, den andra hur man utifrån denna statistik skall skapa relevanta index över de olika typerna av kulturell mångfald. En nyligen publicerad undersökning har på ett intressant sätt bearbetat dessa båda frågor (Alesina et al. 2003). När det gäller graden av språklig mångfald utgick man helt enkelt från uppgifter i *Encyclopedia Britannica* och liknande uppslagsverk om hur många innevånare i olika länder som har ett främmande språk som modersmål. Dessa uppgifter har sedan legat till grund för ett så kallat Herfindahl-index som sammanfattar hur stora andelar av befolkningen som talar olika språk. Indexet är så konstruerat att det kan variera mellan värdena 0 och 1, varvid ett högre värde visar en större mångfald. Man förfar i princip på samma sätt vid beräkningen av indexet för etnisk

mångfald. Här var det dock svårare att finna adekvat statistik om etnisk tillhörighet. Problemet sammanhänger bland annat med att etnisk tillhörighet i många fall anges i termer av vilket språk man talar. För att lösa denna svårighet fick man kombinera uppgifter från en rad olika källor. När det gäller tillhörighet till olika religiösa organisationer och samfund är den tillgängliga statistiken bättre. Som regel finns relativt pålitliga uppgifter om hur många som tillhör olika samfund och religiösa organisationer i olika länder. Måttet på religiös mångfald är av den anledningen inte särskilt problematiskt. Man bör dock uppmärksamma ytterligare en kritisk aspekt av de aktuella mångfaldsmåtten. Problemet kan sägas tangera den tidigare diskussionen om kulturella avstånd och exemplifieras med följande fiktiva exempel: Antag att det i Sverige enbart finns tre olika språkgrupper och att dessa är precis lika stora. De tre språkgrupperna utgörs av dem som har svenska, danska och norska som modersmål. Måttet för graden av språklig mångfald blir i detta fall 0,66.¹² Man kan säga att måttet beskriver hur sannolikt det är (66 procent) att två godtyckligt valda svenskar *inte* skall ha samma modersmål. Ju högre sannolikheten är för detta, desto större språklig mångfald. Problemet är emellertid att måttet på språklig mångfald skulle bli exakt lika stort om de tre språkgrupperna i stället skulle ha svenska, swahili och kinesiska som modersmål. Exemplet visar att de aktuella mångfaldsmåtten inte tar hänsyn till hur stora de etniska, språkliga och religiösa avstånden är mellan de olika grupperingarna. Måtten skulle med all sannolikhet bli mycket mer relevanta om man också kunde beakta denna aspekt (Pettersson & Hamberg 1997). Tyvärr finns emellertid inga tillgängliga uppgifter om hur stora de aktuella avstånden är.

Resultaten i Figur 4 visar att finns ett negativt samband mellan levnadsstandard å ena sidan och språklig och etnisk mångfald på den andra. Ju lägre den etniska och språkliga fraktioneringen är¹³, desto högre tenderar levnadsstandarden att vara¹⁴. Länder som har mindre mångfald och pluralism i etniska och språkliga hänseenden visar som regel högre levnadsstandard. Mönstret i figur 4 innebär att ungefär 40 procent av variationen i levnadsstandard kan återföras till variationen i språklig och etnisk mångfald. Man kan således konstatera att sambandet knappast är trivialt. Det är dock viktigt att påminna om att ett sådant statistiskt samband inte är ett tillräckligt

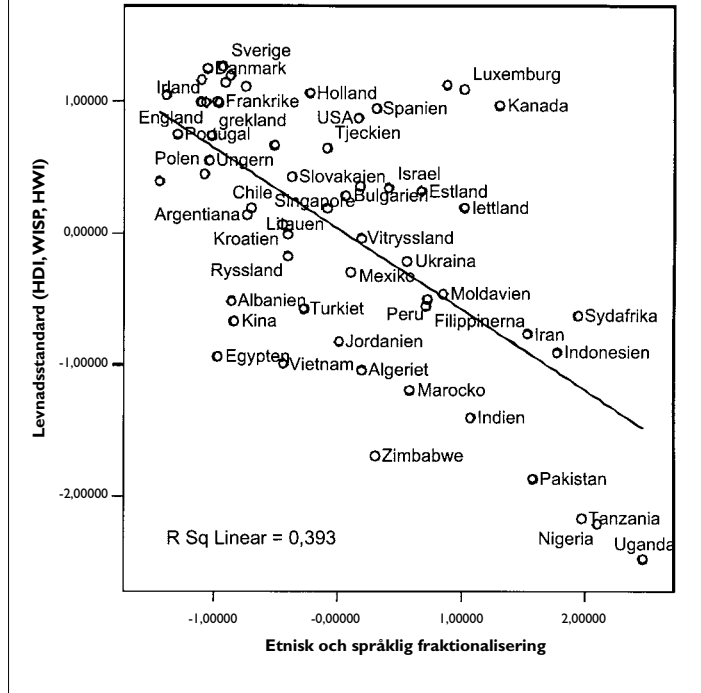
12 Måttet beräknas som $1 - (\text{summan av kvadraterna av respektive andelar av dem som talar olika språk})$; dvs. $1 - 3 * (1/3)^2 = 0,66$.

13 Resultaten i figur 4 bygger på en kombination av värdena för den språkliga och den etniska fraktioneringen.

14 Måttet på levnadsstandard är detsamma som används i Figur 2 ovan.

Figur 4

Etnisk-språklig fraktionisering och levnadsstandard i 60 länder.

belägg för att det skulle finnas ett entydigt orsakssamband mellan kulturell mångfald och levnadsstandard. Hur som helst ligger Sverige med sin höga levnadsstandard ungefär som väntat jämförelsevis lågt när det gäller kulturell mångfald. Om man enbart ser till de länder som redovisas i figur 4 ligger Sverige på 12:e plats om man rangordnar länderna i stigande ordning. Men även om Sverige som land betraktat är jämförelsevis homogent så utesluter självfallet inte detta att olika regioner inom landet kan visa större mångfald. Det finns exempelvis storstadsområden med en jämförelsevis stark koncentration av många olika invandrargrupper och som därför visar betydligt större mångfald. Om man enbart ser till den etniska fraktioniseringen är Sverige ännu mer homogent (6:e plats).

Det aktuella sambandet mellan kulturell mångfald och levnadsstandard gör att frågan om vilka samband som finns mellan de emancipativa frihetsvärdena och graden av etnisk och språklig pluralism blir intressant att undersöka. Man kan exempelvis anta att den horisontella tilliten i ett samhälle med många olika etniska och språkliga grupperingar i första hand

begränsas till den egna gruppen och att en mer generell social tillit därför inte skulle vara lika vanlig i länder där den kulturella mångfalden är stor. Sambandet mellan välfärd och emancipativa frihetsvärden skulle därför kunna vara skenbart och förklaras av att samhällen som har höga värden på de emancipativa frihetsvärdena också är kulturellt homogena och att detta skulle vara det egentliga skälet till varför de har hunnit längre i sin ekonomiska och politiska utveckling. En kontroll visar emellertid att både kulturell mångfald och emancipativa frihetsvärden har betydelse för graden av levnadsstandard oberoende av varandra. Även om man tar hänsyn till graden av mångfald kvarstår ett säkerställt samband mellan levnadsstandard och styrkan på de emancipativa frihetsvärdena.¹⁵ Om man kontrollerar för de emancipativa frihetsvärdena kvarstår också det negativa sambandet mellan levnadsstandard och mångfald.¹⁶ Två skilda dimensioner av ett lands kultur (graden av språklig och etnisk mångfald respektive styrkan på de emancipativa frihetsvärdena) har således visat sig ha oberoende samband med vilken nivå levnadsstandard befinner sig på.

När det däremot gäller graden av öppenhet och transparens i ett lands styrelseskick och betydelsen av demokratiska val visar sig ett annat förhållande. Även om både graden av kulturell mångfald och nivån för de emancipativa frihetsvärdena visar de förväntade enkla sambanden med denna aspekt av ett lands styrelseskick¹⁷ visar sig att graden av kulturell mångfald inte har någon betydelse när man kontrollerar för de emancipativa frihetsvärdena. Däremot visar det sig att de emancipativa frihetsvärdena fortfarande har en sådan betydelse när man kontrollerar för graden av mångfald. De emancipativa frihetsvärdena har således större betydelse för hur väl ett lands styrelseskick fungerar än vad förekomsten av olika etniska och språkliga grupperingar har.

Sammanfattningsvis har således de två senaste avsnitten visat att Sverige är annorlunda i fyra hänseenden. För det första är Sverige annorlunda genom den starka uppslutningen runt de emancipativa frihetsvärdena med deras positiva syn på öppenhet och tolerans, tillit och respekt för andra människor och ett aktivt civilsamhälle. För det andra är Sverige annorlunda genom den låga uppslutningen runt de värdeauktoriteter som har med religion, familj och nationell identitet att göra. För det tredje är Sverige annorlunda genom att vara jämförelsevis homogent och fritt från etniska och språkliga uppdelningar. För det fjärde är Sverige annorlunda genom sin internationellt sett höga levnads-

15 Den partiella korrelationen är .69 ($p < .01$).

16 Den partiella korrelationen är -.41 ($p < .03$).

17 Den indikator som brukar benämnas »Voice and accountability«.

standard. Vi har dessutom argumenterat för att det finns ett samband mellan kultur och levnadsstandard och att både den starka uppslutningen kring de emancipativa frihetsvärdena och den jämförelsevis låga nivån för språklig och etnisk mångfald sannolikt har betydelse för den höga levnadsstandarden. Det finns därför anledning att betrakta den annorlunda svenska kulturen som en viktig resurs (Blanck & Pettersson 2005).

I detta sammanhang vill vi emellertid avslutningsvis betona att vårt argument om att både de starka emancipativa frihetsvärdena och avsaknaden av etnisk och språklig mångfald har stor betydelse för den ekonomiska, sociala och politiska utvecklingen *inte är avsett som något mer eller mindre förtäckt argument mot fortsatt invandring till Sverige. Tvärtom kan man säga att den svenska kulturen med dess starka uppslutning kring de emancipativa frihetsvärdena kan vara en viktig förutsättning för att fortsatt invandring mycket väl skulle kunna få positiva konsekvenser.* Man kan exempelvis erinra om vilken positiv betydelse som arbetskraftsinvandringen under 1950- och 60-talen hade för Sveriges ekonomiska utveckling.

När det gäller svenska folkets inställning till invandrare och människor med en annorlunda etnisk bakgrund är det också viktigt att framhålla att Sverige hade den mest välvilliga inställningen av alla de 66 länder som medverkade i den senaste EVS/WVS-undersökningen. I ett jämförande perspektiv kan man således säga att den annorlunda svenska kulturen är en god förutsättning för fortsatt invandring. Bland svenskarna är det således en mycket stor majoritet om dryga 90 procent som säger att de inte skulle ha något emot att ha en invandrare som granne. Denna andel ökade dessutom under 1990-talet från cirka 91 procent år 1990 till 95 procent år 1996 och till 97 procent år 2000. Ökningen är statistiskt säkerställd. EVS/WVS-materialet visar dessutom att de som omfattar de emancipativa frihetsvärdena är mer positiva till invandrare. Också dessa resultat är statistiskt säkerställda. Integrationsverket har redovisat liknande positiva resultat i rapporten *Integrationsbarometer 2004*. Rapporten visar att en stor majoritet av svenskarna är beredda att underlätta integrationen av dem som har invandrat till Sverige. Det är också många som säger sig vara beredda att motverka diskriminering och rasism. Öppenheten för att invandrarna skall behålla sin kulturella identitet har också ökat under senare år. Ett tecken på det är att den andel som anser att invandrarna för sitt eget bästa bör bli mer lika svenskarna har minskat under den senaste femårsperioden. Det är således »en överväldigande majoritet på nästan åtta av tio som ställer sig helt eller delvis positiva till att invandrarna kan komma in i det svenska samhället och samtidigt behålla sina traditioner« (Integrationsbarometer 2004:7). Till bilden hör också att många är

positiva till att myndigheterna skall arbeta mot den diskriminering som faktiskt finns. De resultat som har redovisats ovan gör det onekligen mycket svårt att åberopa den annorlunda svenska kulturen som ett argument som skulle tala mot fortsatt invandring.

Det finns heller inget som säger att kulturella avstånd mellan Sverige och invandrarnas hemländer måste ses som något negativt. Tvärtom, sådana avstånd kan också vara positiva, både för invandrarna och för samhället i stort. En nyligen publicerad etisk analys av de utmaningar som det mångkulturella samhället ställs inför förordar i stället ett mer nyanserat synsätt (Roth 2005). Å ena sidan kan kulturella avstånd vara uttryck för kulturell isolering och ett hinder för invandrargruppernas integration i det svenska samhället. I sådana fall finns anledning söka efter »broar« som kan överbrygga de kulturella avstånden. Å andra sidan kan en bevarad kulturell särart vara uttryck för invandrargruppernas autonomi och kulturella identitet. I sådana fall kan det vara rimligt att söka bygga »staket« för att underlätta en fortsatt särart. På motsvarande sätt kan kulturell närhet vara både positiv och negativ. Att en sådan närhet möjliggör en bredare kultur- och värdegemenskap kan ses som något positivt. Men en sådan närhet kan också vara negativ om den är uttryck för tvång mot invandrargrupperna och att de saknar kulturella rättigheter. När man skall avgöra om kulturell närhet och distans bör betraktas som något positivt eller negativt måste man självklart också beakta vilken sorts kulturellt avstånd det handlar om. Matvanor, sätt att klä sig och former för umgänge med vänner och bekanta är en sak; förhållnings-sätt till mänskliga rättigheter, demokrati och jämställdhet en annan. Det finns således goda skäl för att avstå från att formulera några generella värdeomdömen om att kulturella avstånd mellan svenskar och olika invandrargrupper antingen skulle vara alltigenom positiva eller negativa. Hur man skall värdera sådana avstånd beror i stället på vilka konsekvenser de får, hur de har kommit till stånd och vidmakthålls och vilka kulturella aspekter de gäller.

Avslutningsvis kan man också konstatera att det vore mycket intressant att genomföra en studie av vilken betydelse som olika typer av kulturella avstånd har för olika sidor av olika invandrargruppers integration i det svenska samhället. En sådan empirisk studie skulle sannolikt bidra till en ännu mer differentierad syn på vad sådana kulturella avstånd betyder.

De viktigaste grupperna av utrikes födda

Mot bakgrund av Sveriges annorlunda kultur har det sitt givna intresse att mer i detalj redovisa vilka kulturella skillnader som finns mellan Sverige och de länder som de olika invandrargrupperna kommer från. I allmänt språkbruk säger man att de som har flyttat till Sverige från något annat land är invandrare. Men begreppet används också i en vidare innebörd. Inte sällan betecknas den som är född i Sverige och vars föräldrar är svenska medborgare men där en av dem har utländsk härkomst som en andra generationens invandrare. Enligt ett sådant synsätt skulle den av uppsatsens författare som har levt hela sitt liv i Sverige, varit svensk medborgare sedan födseln och fått sin utbildning vid svenska skolor och universitet och mestadels varit statligt anställd vara en (andra generationens) invandrare enbart därför att hans mamma valde att flytta från Norge till Sverige för cirka 70 år sedan. Även om man kan vara glad och tacksam över en sådan norsk anknytning behöver man för den skull inte känna sig som en invandrare.

Men även bortsett från sådana svårigheter är invandrarbegreppet också problematiskt ur ett annat perspektiv. Begreppet har med tiden kommit att betyda *icke-svensk* och anspela på sådant som inte skulle vara svenskt. Begreppet har därför inte nödvändigtvis någon relation till invandring som sådan (Westin et al. 1999). Begreppet invandrare har i stället kommit att få en stigmatiserande och utpekande funktion och invandrapolitiken har kommit att förknippas med åtgärder för dem som är annorlunda och på olika sätt står utanför det svenska samhället. Bland annat mot den bakgrunden beslutade riksdagen år 1997 att man i stället för invandrapolitik skulle tala om integrationspolitik (Borevi 2000). År 1998 tillsattes dessutom en utredning som skulle klargöra hur myndigheter använder invandrarbegreppet i författningar och lagtexter, i allmänna råd och beslut, i kartläggningar och befolkningsstatistik. Utredningen tillsattes för att man ville undvika att använda ett begrepp som kunde förstärka ett »vi-dom-tänkande« som dessutom kunde antyda att invandrarna skulle vara en enda homogen och inbördes väl sammanhållen grupp. Utredningen föreslog bland annat att begreppet invandrare enbart borde användas för personer som själva har flyttat till Sverige från något annat land och som är folkbokförda här. Utredningen förordade också att mer entydiga begrepp som exempelvis utrikes födda borde användas, särskilt i statistiska sammanhang (Regeringskansliet 2000).

I detta avsnitt kommer vi att redovisa statistik för några av de största grupperna av utrikes födda och därefter belysa vilka avstånd som finns mellan den svenska kulturen och kulturen i

de länder som dessa grupper kommer från. Den officiella statistiken över de utrikes födda upptar alla som är folkbokförda i Sverige men som inte har Sverige som födelse-land. Gruppen har gradvis vuxit. År 1960 var de utrikes födda cirka 300 000 (ungefär tre procent av befolkningen), år 1990 var de knappa 800 000 (drygt nio procent) medan de år 2004 var ungefär 1 100 000 (drygt 12 procent). Gruppen har således nästan fördubblats på cirka fyra decennier. Längre utgjorde de som var födda i något av de nordiska grannländerna den största gruppen bland de utrikes födda. År 1970 utgjorde de ungefär 60 procent av de utrikes födda, medan de år 2004 hade minskat till ungefär 25 procent. Samtidigt har de som kommer från något utomeuropeiskt land blivit betydligt fler. År 1970 utgjorde dessa enbart cirka 40 000 (7,5 procent av samtliga utrikes födda) medan de år 2004 hade ökat till 460 000 (cirka 42 procent). De utrikes födda har således blivit allt fler och de kommer i ökad utsträckning från länder som ligger allt längre bort.¹⁸ Förändringen sammanhänger bland annat med att invandringen under efterkrigstiden har ändrat karaktär från att vara arbetskraftsinvandring till att bli flykting- och anhöriginvandring (Svanberg & Tydén 1992). För att knyta an till föregående avsnitt kan man således säga att Sverige genom den ökade invandringen har kommit att visa större mångfald i religiösa, språkliga och etniska hänseenden. När det gäller de utrikes födda finns också andra aspekter som förtjänar uppmärksamhet. Olika delgrupper har funnits i Sverige under olika lång tid, de har olika åldersprofiler, olika ställning på arbetsmarknaden och olika utbildning.¹⁹ Dessa skillnader mellan olika grupper av utrikes födda är viktiga för den kommande framställningen eftersom de av allt att döma har stor betydelse för hur grupperna har förhållit sig i spänningsfältet mellan svensk kultur och den kultur de har vuxit upp i.

En stor grupp som inte räknas till de utrikes födda utgörs av dem som söker asyl i Sverige. Anledningen är helt enkelt att dessa enligt gällande regelverk inte skall finnas med i folkbokföringen och att uppgifter om de utrikes födda hämtas därifrån. Under perioden 2000–2004 uppgick antalet asylsökande till sammanlagt 136 000. De asylsökande är med andra ord en stor kategori. Ökningen av antalet asylsökande mellan åren 2000 till 2002 har nu övergått till en tillbakagång. Av dagens asylsökande kommer jämförelsevis stora grupper från Irak (ca 19 000), Serbien-Montenegro (ca 20 000), forna Sovjetunionen inklusive Ryssland (ca 25 000), Afrika (ca 15 000) Bosnien-Hercegovina

18 Statistiken har hämtas från SCB:s befolkningsstatistik (se www.scb.se/statistik/).

19 Se statistik från Migrationsverket (www.integrationsverket/se).

(ca 12 000), Mellersta Östern (Iran, Libanon, Syrien, Jordanien; ca 10 000) samt EU:s nya kandidatländer (ca 8 000).²⁰

I den här uppsatsen kan vi av utrymmesskäl inte diskutera alla grupper av utrikes födda som lever i Sverige. För det första kommer vi att bortse från de allra minsta grupperna. Skälet är helt enkelt att större grupper har ett större allmänt intresse. För det andra kommer vi att välja grupper som kommer från länder som ligger på olika kulturella avstånd från Sverige. Anledningen är att sådana avstånd sannolikt har stor betydelse för hur grupperna har integrerats i det svenska samhället. För att avgöra hur stort det kulturella avståndet är väljer vi att utgå från de två grundläggande värderingsdimensioner som diskuterades i samband med kulturatlasen (emancipativa frihetsvärden och traditionella värderingar). Avståndet mellan Sverige och de aktuella hemländerna kan enkelt bestämmas utifrån ländernas läge på kulturkartans båda axlar.²¹

Om man bland de länder som medverkade i den senaste EVS/WVS-omgången först väljer de som representeras av de största immigrantgrupperna och sätter den nedre gränsen vid cirka 5 000 utrikes födda kvarstår ungefär hälften av länderna. Om man därefter väljer de 20 länder som visar det största kulturella avståndet till Sverige och sedan i några få fall också tar hänsyn till ländernas invandringspolitiska och migrationsteoretiska intresse får man de länder som är medtagna i Figur 5. Även om det således finns vissa subjektiva inslag i valet av dessa 20 länder kommer förhoppningsvis en fördjupad analys av dem att kasta nytt ljus över situationen för de utrikes födda. Tillsammans utgör de invandrare som är födda i dessa 20 länder drygt 640 000 immigranter, det vill säga ungefär två tredjedelar av samtliga utrikes födda. Det finns emellertid några länder med stora invandrargrupper som inte beaktas i Figur 5. Irak som representeras av cirka 70 000 utrikes födda, Libanon (cirka 21 000), Norge (cirka 19 000), Thailand, Syrien och Somalia (vardera cirka 16 000), Etiopien (cirka 11 000) och Colombia (cirka 8 500) kommer exempelvis inte att finnas med i den fortsatta analysen. När det gäller Irak finns visserligen ett EVS/WVS-material att tillgå, men eftersom detta har insamlats vid ett senare tillfälle än de övriga materialen och dessutom har tillkommit under mycket svåra och osäkra förhållanden väljer vi att inte beakta det här. De övriga länder som nämns ovan med-

20 Uppgifterna från Migrationsverkets rapport En samlad analys av asylprocessen 2001–2004. Se http://www.migrationsverket.se/swedish/verket/skrivelser_reg/samlad_analys_2005.pdf.

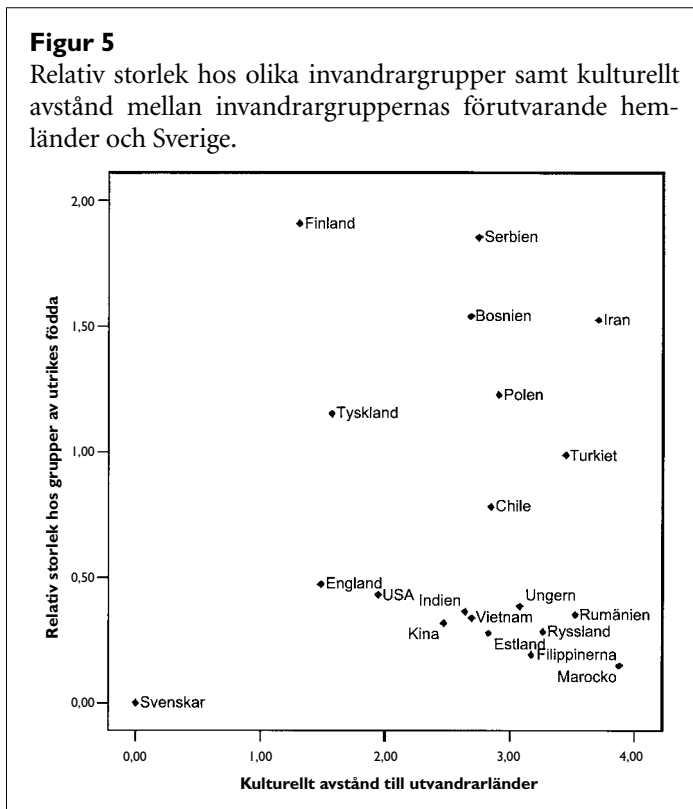
21 Avståndet beräknas som kvadratroten ur summan av det kvadrerade avståndet på var och en av de två grundläggande värderingsdimensionerna.

verkade tyvärr inte i den senaste EVS/WVS-omgången och kan av det skälet inte beaktas.

De två aspekter som sammanfattas i Figur 5 gäller dels det »kulturella avståndet« mellan Sverige och födelselandet för de aktuella grupperna av utrikes födda, dels hur stora grupperna är. För att göra skalan för gruppernas storlek mer lättöverskådlig har Finland och Serbien fått något för låga värden. I stort sett kan man säga att resultaten i Figur 5 visar fyra olika grupper av länder. För det första finns Finland med ett relativt begränsat kulturellt avstånd till Sverige, samtidigt som landet representeras av en stor immigrantgrupp. För närvarande lever i Sverige ungefär 185 000 personer som är födda i Finland, och dessa är sedan 1999 en erkänd nationell minoritet i Sverige. Det finns också en lång historia av finländsk arbetskraftsinvandring till Sverige, och Sverige och Finland har som grannländer många likheter och jämförelsevis täta kontakter. En viktig aspekt gäller dock de språkliga olikheterna som kan medföra betydande svårigheter för de finskspråkiga invandrarna. För det andra visar Figur 5 en grupp av tre länder som både representeras av relativt stora immigrantgrupper och jämförelsevis stora kulturella avstånd till Sverige. Här finns två islamiska länder, Bosnien och

Figur 5

Relativ storlek hos olika invandrargrupper samt kulturellt avstånd mellan invandrargruppernas förutvarande hemländer och Sverige.

Iran som vardera representeras av cirka 55 000 immigranter. Det tredje landet i denna grupp är det övervägande ortodoxa Serbien som representeras av cirka 75 000 utrikes födda. En stor andel av dem som kommer från dessa tre länder utgörs av relativt nyanlända flyktingar.

Figur 5 visar för det tredje en grupp med fyra länder som har ett medelstort kulturellt avstånd till Sverige tillsammans med jämförelsevis stora immigrantgrupper. De fyra länderna är Polen (cirka 43 000 utrikes födda), Tyskland (cirka 40 000), Turkiet (cirka 35 000) och Chile (knappa 30 000). Dessa länder är sinsemellan mycket olika. I gruppen ingår två katolska länder, det europeiska Polen och det latinamerikanska Chile. En stor del av invandrarna från Chile kom som en följd av militärkuppen i Chile år 1973²², medan en betydande del av den polska gruppen har tillkommit genom arbetskrafts- och anhöriginvandring. Som ett kuriosum kan nämnas att båda dessa länder nyligen har demokratiserats; Polen från en kommunistisk regim och Chile från en högerorienterad militärdiktatur. De två andra länderna i gruppen är det religiöst blandade Tyskland (några tyska regioner är katolska, några protestantiska) och det islamiska Turkiet. Också dessa båda länder har nyligen genomgått en påtaglig politisk förändring. För Tysklands del handlar det om införlivandet av det forna kommunistiska Östtyskland och för Turkiets del om den demokratiska öppningen mot Europa. När det gäller de turkiska invandrarna utgör kurderna en speciell delgrupp.

Figur 5 visar för det fjärde en mycket blandad grupp av länder som representeras av jämförelsevis små immigrantgrupper i storleksordningen 10 000 till 15 000 invandrare och medelstora kulturella avstånd. Här finns Ryssland, Rumänien, Estland och Ungern, fyra länder som har varit dominerade av det forna Sovjetblocket. En stor del av de ungerska immigranterna kom i samband med händelserna år 1956 och dessa har således en lång historia i Sverige²³. Många av de estniska invandrarna kom som flyktingar under 2:a världskriget. De framhålls ofta som exempel på en lyckad integration i det svenska samhället. Invandringen från Ryssland skedde dels under den tidiga efterkrigstiden, dels efter Sovjetunionens fall. En mindre del av de ryska immigranterna utgörs av judar som flytt från religiösa förföljelser. I den mycket heterogena fjärde gruppen av länder finns vidare de fyra sinsemellan mycket olika asiatiska länderna

22 En intressant analys av de chilenska flyktingarnas situation ges av Lindqvist 1991.

23 De ungerska invandrarna beskrivs på ett för denna uppsats mycket intressant sätt i Hamberg 2000. År 1990 utgjorde de sverigeungrare som kom till Sverige i samband med 1956 års händelser ca en tredjedel av det totala antalet sverigeungrare.

Kina, Vietnam, Indien och Filippinerna. De tre förstnämnda representeras av cirka 12 000 immigranter vardera, medan Filippinerna representeras av cirka 8 000. De kinesiska och vietnamesiska immigranterna har företrädesvis kommit som flyktingar, bland annat från den dåvarande diktaturen i Vietnam. Något motsvarande gäller för de filippinska immigranter som inte har kommit som anhöriginvandrare utan som flyktingar undan den tidigare militärdiktaturen. De som har kommit från Indien har i första hand kommit genom arbetskraftsinvandring under de senaste decennierna. I den aktuella gruppen av länder finns också Storbritannien och USA med vardera cirka 15 000 immigranter. Merparten av dessa har kommit i anslutning till sitt förvärvsarbete. Några av de amerikanska immigranterna kom dock som flyktingar i samband med Vietnamkriget. Bland de aktuella länderna finns slutligen också det islamiska Marocko med drygt 5 000 immigranter. Merparten av dessa har kommit som arbetskraft.

Sammanfattningsvis kan man således säga att det bland de 20 utvalda immigrantgrupperna finns betydande skillnader. Deras tidigare hemländer finns på olika kulturella avstånd från Sverige²⁴, grupperna är olika stora och de har kommit hit av olika anledningar vid olika tidpunkter. I nästa avsnitt skall vi fördjupa analysen och mer konkret visa hur stora de kulturella avstånden till Sverige är.

Stora kulturella avstånd mellan Sverige och invandrarnas hemländer

Vår hittillsvarande diskussion om kulturella avstånd har varit abstrakt och allmän. I det här avsnittet skall vi redovisa mer konkreta resultat. För att inte göra framställningen svåröverskådlig kommer vi att begränsa oss till att enbart redovisa resultat för 10 länder. Dessa har valts utifrån följande bevekelsegrunder: Om man tar hänsyn till var och en av de båda axlarna i Figur 5 visar följande länder det största avståndet till Sverige: Finland, Serbien, Iran, Bosnien, Polen, Turkiet, Chile, Tyskland, Rumänien, Ungern, Indien, Ryssland, USA och Vietnam. Eftersom Chile och USA har ungefär samma placering väljer vi med tanke på den chilenska invandrargruppens långvariga vistelse i Sverige och att intressanta uppgifter om gruppen redan finns dokumenterade för gruppen USA före Chile. Inte minst mot bakgrund av det myckna talet om en fortgående »amerikanisering« är det onekligen intressant att jämföra

24 När det gäller det kulturella avståndet mellan immigranternas hemländer och Sverige kan man dock inte utesluta att detta vid tidpunkten för emigrationen till Sverige kan ha varit av annan storlek än idag.

USA med de övriga länderna, inklusive Sverige. Med tanke på att sådana uppgifter som skall redovisas i detta avsnitt redan har publicerats för Ungerns del, väljer vi att ta med Ryssland i stället för Ungern. När det gäller dagens strömmar av utrikes födda är Ryssland dessutom ett mer intressant hemland än Ungern. Eftersom det kulturella avståndet mellan Sverige och Finland är ungefär lika stort som mellan Sverige och Tyskland men Finland representeras av en mycket större grupp utrikes födda än Tyskland väljer vi slutligen att ta med Finland i stället för Tyskland. I detta avsnitt kommer vi således att diskutera hur stora de kulturella avstånden är mellan Sverige å ena sidan och å andra sidan det nordiska Finland, det europeiska katolska Polen, de båda europeiska ortodoxa länderna Serbien och Ryssland, de tre islamiska länderna Bosnien, Turkiet, Iran, det nordamerikanska USA och slutligen det asiatiska och till stora delar hinduiska Indien.²⁵

Traditionella värderingar: Religion och familj: Tabell 1 på nästa sida redovisar för vart och ett av de 10 länderna resultat för fyra aspekter av ett religiöst engagemang. I samband med kulturatlasen framgick att ett sådant engagemang är en viktig delaspekt av de traditionella värderingarna. Resultaten gäller hur viktig man anser att religion är i det egna livet, hur viktig man tycker att Gud är i ens liv²⁶, om man anser att den egna religionen ger tillfredsställande svar på fyra olika typer av livsfrågor (människors problem i samband med moraliska frågor, familjefrågor, sociala problem och andliga behov), samt hur ofta man besöker en kyrka eller moské för gudstjänster eller motsvarande (fredagsbönen inom islam). Dessa fyra aspekter täcker både inre och yttre, privat och offentlig religiositet. De täcker också två av de mest grundläggande sekulariseringsteoretiska religionsdimensionerna, nämligen vilken nivå det religiösa engagemanget befinner sig på och vilken betydelse det har i ett samhälleligt perspektiv. I det senare hänseendet är särskilt frågan om i vilken utsträckning de religiösa institutionerna förmår ge adekvata svar på olika typer av problem relevant.

25 De resultat som redovisas i detta avsnitt har således beräknats utifrån materialet från EVS/WVS-undersökningen. För uppgifter om fältarbete, frågeformulär, etc i denna undersökning hänvisas till R Inglehart m fl, 2004.

26 Frågan om hur viktig Gud är i det egna livet hade en 10-gradig svarsskala som gick från värdet 1 (Inte alls viktig) till värdet 10 (Mycket viktig). I Tabell 10 har denna svarsskala omvandlats till fyra kategorier: Kategorin »Mycket viktig« motsvarar värdena 9 och 10, kategorin »Ganska viktig« motsvarar värdena 6 till 8, kategorin »Inte särskilt viktig« av värdena 3 till 5 och kategorin »Inte alls viktig« av värdena 1 och 2.

Tabell I
Svar på fyra frågor om religion i 10 länder. Resultat från EVS/WVS-omgången år 1999/2000. (Procent.)

	Födelseländer för de största immigrantgrupperna									
	Sverige	Finland	Polen	Serbien	Ryssland	USA	Bosnien	Turkiet	Iran	Indien
Ungfärligt antal svarande	1.000	1.000	1.050	1.150	2.400	1.200	1.200	1.200	2.500	1.900
Hur viktig är religion i det egna livet?	10,7	13,8	44,7	29,2	12,1	57,1	34,4	81,9	80,3	57,0
Mycket										
Ganska	24,3	31,3	39,2	39,7	32,6	25,5	36,5	11,3	15,1	23,9
Inte särskilt	42,5	36,8	12,7	24,8	35,0	12,5	18,5	4,3	3,3	11,8
Inte alls	22,4	18,0	3,4	6,3	20,3	4,9	10,6	2,5	1,2	7,3
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hur viktig är Gud i det egna livet	11,8	22,6	62,0	27,1	21,9	68,2	49,2	86,9	90,4	93,3
Mycket										
Ganska	17,1	35,9	24,6	28,3	21,6	18,6	23,8	7,5	6,9	???
Inte särskilt	30,8	23,3	10,0	26,2	28,7	7,7	15,2	3,0	1,3	???
Inte alls	40,3	18,1	3,4	18,3	27,8	5,4	11,7	2,7	1,4	6,7
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ger religion bra svar på frågor om moral, familj, samhälle och andlighet?	5,4	14,4	25,3	16,1	14,6	34,2	16,3	36,7	27,9	27,9
Ja, på alla fyra										
Ja, på tre	7,7	14,5	21,8	13,3	22,5	15,7	11,7	24,1	19,3	19,3
Ja, på en-två	36,2	37,6	31,9	34,9	30,3	29,3	38,0	24,9	40,6	40,6
Inte på någon	50,7	33,6	21,0	35,7	32,6	20,7	34,0	14,3	12,2	12,2
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hur ofta man besöker gudstjänster eller liknande	3,7	5,4	59,0	9,5	3,2	45,2	27,7	39,1	27,4	32,0
Varje vecka										
Varje månad	5,6	8,7	19,2	10,3	5,9	15,1	17,5	2,1	19,1	19,2
Enstaka gånger	31,9	41,0	13,4	56,0	32,5	17,5	34,0	25,1	44,8	33,8
Nästan aldrig	58,7	45,0	8,4	24,2	58,4	22,3	20,8	33,6	8,8	14,9
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Andel som inte har angivit något av de två första alternativen ö.h.t.	53,6	33,4	6,4	24,0	41,1	7,5	15,3	2,7	11,3	3,9

Som väntat utifrån kulturatlaser visar sig betydande skillnader mellan Sverige och merparten av de övriga länderna. Sverige visar genomgående de lägsta nivåerna på det religiösa engagemanget. Finland visar också jämförelsevis låga värden, men inte lika låga som Sverige. Skillnaderna mellan Sverige och de andra länderna är i många fall mycket stora. De som säger att religion är ett ganska eller mycket viktigt område i det egna livet utgör ungefär en tredjedel (35 procent) i Sverige, något som i och för sig kan tyckas motsäga talet om den långt gångna sekulariseringen av det svenska samhället. I Polen, USA, Turkiet, Iran och Indien är det emellertid mer än dubbelt så många (dryga 80 procent) som säger så. I Serbien och Bosnien är motsvarande andel dubbelt så hög som i Sverige (cirka 70 procent). Skillnaderna är av samma storleksordning när det gäller hur viktig man anser Gud vara i det egna livet. I Sverige är det enbart var tionde som säger att Gud skulle vara mycket viktig, samtidigt som en stor minoritet om 40 procent anser att Gud inte har någon betydelse alls för dem. I flera av de andra länderna är resultaten nästintill omvända. I Polen, USA, Bosnien, Turkiet, Iran och Indien²⁷ anser nästan alla att Gud är mycket viktig och det är enbart försumbara andelar som har givit uttryck för den motsatta uppfattningen.

Om man därefter ser till de båda sidor av det religiösa engagemanget som är riktat mot de religiösa institutionerna är bilden i stort sett densamma, bortsett från Ryssland där resultaten mer liknar Sveriges. Av svenskarna deltar knappa 5 procent i gudstjänst varje vecka. I länder som Polen och USA säger däremot cirka 10 gånger så många (runt 50 procent) att de gör det. Nivåerna för regelbundna moskébesök varje vecka kan däremot förefalla oväntat låga i de muslimska länderna. Intrycket blir dock ett annat om man betänker att det framförallt är männen som förväntas delta i fredagsbönen. I Turkiet är exempelvis regelbundna moskébesök nästan uteslutande en manlig angelägenhet. Uppemot fyra femtedelar av männen (80 procent) deltar regelbundet i fredagsbönen där. Andelen ligger skyhögt högre än vad som gäller för de svenska männen gudstjänstbesök. När det gäller de religiösa institutionernas förmåga att ge adekvata svar på livsfrågor i samband med sociala problem, moral, familjeliv och andliga behov är det mycket få svenskar som har en positiv bild. Enbart var åttonde svensk (cirka 13 procent) anser att kyrkor och samfund har bra svar på minst tre av dessa fyra frågor samtidigt som varannan (cirka 50 procent) säger att kyrkorna inte har några adekvata svar alls på sådana frågor. I de övriga länderna, inklusive Finland, är bilden

27 I Indien användes enbart två svarsalternativ (Mycket viktig och oviktig).

helt annorlunda. Där har betydligt fler en positiv bild. I Polen, USA och Turkiet har inemot varannan en positiv bild av de religiösa institutionernas förmåga att ge adekvata svar på de olika typerna av livsfrågor och de som har givit uttryck för den motsatta uppfattningen är mycket få, i varje fall i jämförelse med Sverige²⁸.

För att ge en sammanfattande beskrivning av hur stora de religiösa skillnaderna är redovisar Tabell 1 slutligen hur många som *inte* har visat höga nivåer vid någon enda av de fyra aspekterna på ett religiöst engagemang. De som inte har gjort det kan onekligen sägas ha ett svalt förhållningssätt till religion. Resultaten redovisas på den sista raden i Tabell 1. Bland svenskarna utgör de som har ett sådant svalt förhållningssätt till religion mer än hälften (cirka 54 procent). Det är enbart i Ryssland (41 procent) och till viss del också i Finland (33 procent) som de religiöst oengagerade åtminstone börjar närma sig den svenska nivån. För de övriga länderna är andelarna avsevärt lägre. I Turkiet eller Iran får man leta mycket länge efter en person med ett så lågt religiöst engagemang. Sammanfattningsvis kan man således säga att resultaten tydligt visar att Sverige förvisso är ett annorlunda land när det gäller sådant som har med religion att göra.

En annan aspekt av de traditionella värderingarna gäller vilken syn man har på familjen. Tabell 2 redovisar resultat för två aspekter av detta. Den första aspekten handlar om hur betydelsefull man anser den egna familjen vara och om man anser att äktenskapet är adekvat och »tidsenligt« eller ej. Den andra aspekten gäller vilken utformning man anser att familjelivet bör ha.

Resultaten visar att det i vart och ett av de 10 länderna finns en mycket stark uppslutning kring både den egna familjen och äktenskapet som sådant. Nästa alla anser att den egna familjen är en mycket viktig del i det egna livet och de flesta anser inte att äktenskapet skulle vara otidsenligt som samlevnadsform. När det gäller denna aspekt av familj och äktenskap visar således svenskarna inte någon särskilt annorlunda syn. I detta sammanhang bör man dock notera att EVS/WVS-materialet inte innehåller några uppgifter om hur adekvata och tidsenliga man anser olika alternativ till äktenskap och kärnfamilj vara, exempelvis att leva i kollektiv eller storfamilj, att leva ensam eller tillsammans med andra, kanske med någon av samma kön. Man kan inte utesluta att intervjufrågor om sådant hade givit en delvis annan bild av svenskarnas familjesyn, men vi avstår från att spekulera om det.

28 Resultaten från det aktuella frågebatteriet är osäkra för Indiens del och vi har därför avstått från att redovisa dem.

Tabell 2
Sju indikatorer på familjesyn i 10 länder. Resultat från EVS/WVS-omgången år 1999/2000. (Procent.)

Födelseländer för de största immigrantgrupperna

	Sverige	Finland	Polen	Serbien	Ryssland	USA	Bosnien	Turkiet	Iran	Indien
Ungefärligt antal svarande:	1.000	1.050	1.100	1.100	2.400	1.200	1.200	1.200	2.400	1.800
Hur viktig man anser familjen vara:										
Familjen mycket viktig i det egna livet	89,4	79,6	91,5	92,0	75,0	95,3	98,7	97,3	94,1	91,9
Anser att äktenskapet inte är omodernt	74,4	76,6	86,8	74,6	73,3	88,6	83,3	91,2	67,0	75,7
Traditionell familjesyn:										
Anser att barn behöver både mamma och pappa för att få lycklig uppväxt	56,4	57,8	96,3	86,8	92,9	63,1	94,0	95,4	81,4	93,8
Anser att förskolebarn tar skada om mamma förvärsarbetar	15,9	5,3	44,8	19,8	16,1	21,0	17,3	21,8	21,1	30,9
Ogillar om en ensamstående kvinna vill ha barn utan varaktig relation till en man	38,2	25,4	20,8	26,8	24,9	44,1	37,5	88,0	79,9	61,4
Ogillar skilsmässa (1-4 på skala från 1 till 10)	22,2	32,9	65,6	55,8	61,7	46,2	57,3	20,5	81,1	55,7
Anser att barn skall respektera och lyda sina föräldrar oavsett deras fel och förtjänster	8,1	19,7	29,0	29,2	28,7	26,7	39,4	37,4	33,5	48,9
Andel med övervägande traditionell familjesyn (minst tre av ovanstående fem)	18,7	18,3	52,6	36,4	36,4	37,0	46,8	55,9	71,0	68,0

När det däremot gäller andra åsikter om hur familjelivet bör vara utformat är skillnaderna betydligt större. Svenskar och finländare är betydligt mindre intresserade av vad man kan kalla en traditionell familjeform med en hemarbetande mamma och en förvärvsarbeteande pappa, där barnen skall respektera och lyda sina föräldrar oavsett dessas fel och förtjänster, där barn i förskoleåldern skulle fara illa av att mamman inte är hemma utan förvärvsarbetar, där man ogillar skilsmässor och är skeptisk till att ensamstående kvinnor skulle ha barn utan att åtminstone ha en fast relation till en man. Om man ser till dessa fem indikatorer på en traditionell familjesyn²⁹ är svenskarna och finländarna betydligt mer skeptiska än svars-personerna från de övriga länderna. Enbart var femte av dem (knappa 20 procent) har bejakat minst tre av de fem indikatorerna på en sådan familjesyn. Motsvarande andelar i de andra länderna är betydligt större, som regel dubbelt så stora. De aspekter av en traditionell familjesyn som svenskarna har lättast att sympatisera med är att barnen behöver både pappa och mamma för att få en bra uppväxt och att ensamstående mammor i varje fall bör ha en fast relation till en man. Barnens rätt till båda föräldrarna är således något som också svenskarna värnar om. Sammanfattningsvis kan man ändå för den traditionella familjesynens del konstatera att svenskarna återigen har visat sig vara ett annorlunda folk, den här gången tillsammans med finländarna. Man bör dock notera att dessa skillnader inte är fullt lika stora som vid de olika aspekterna av det religiösa engagemanget. Man kan slutligen tillägga att åtminstone några av intervjufrågorna om den traditionella familjesynen också kan relateras till hur man ser på kvinno- och mansrollen. Resultaten för dessa frågor har således visat att svenskarna är betydligt mindre intresserade av sådana traditionella könsroller än svars-personerna från merparten av de övriga länderna.

Emancipativa frihetsvärden: Den andra – och kanske mest intressanta – av kulturatlasens båda grundläggande värderingsdimensioner gällde de emancipativa frihetsvärdena. Det var framförallt dessa som sades utgöra en kulturell resurs för Sveriges del. Tabell 3 redovisar resultat för åtta olika indikatorer på denna resurs. Den första indikatorn visar hur många som både anser att man kan lita på sina medmänniskor utan att befara att de kommer att försöka utnyttja en och som dessutom anser att det är viktigt att visa tolerans och respekt för andra.³⁰ I Sve-

²⁹ Det bör dock framhållas att de olika indikatorerna formulerades vid slutet av 1970-talet och att de inte känns helt anpassade till dagens förhållanden, i varje fall inte i Sverige!

Tabell 3
Åtta indikatorer på emancipatoriska frihetsvärden i 10 länder. Resultat från 1999/2000 års EVS/WVS-undersökning. (Procent.)

	Födelseländer för de största immigrationsgrupperna									
	Sverige	Finland	Polen	Serbien	Ryssland	USA	Bosnien	Turkiet	Iran	Indien
Ungefärligt antal svarande:	950	950	1.000	1.100	1.800	1.200	1.100	1.100	1.800	1.600
Tillit till andra, anser respekt och tolerans för andra viktigt	59,2	48,9	15,4	12,6	15,3	29,1	9,7	9,1	30,2	24,8
Tolerans mot sociala minoriteter	92,3	70,3	37,9	48,8	39,5	71,5	29,3	8,1	—	32,6
Deltar i olika typer av protester	45,9	18,1	8,3	21,0	6,4	31,8	8,6	6,5	—	15,4
Aktiv i sociala rörelser	53,9	36,5	12,1	9,7	7,5	64,7	21,3	1,5	—	31,2
Politiskt engagemang	27,3	10,4	20,0	17,0	21,2	22,0	14,7	21,1	6,2	20,5
Stark demokratisk övertygelse	41,2	23,2	6,8	14,8	2,6	26,1	17,3	12,2	6,7	14,0
Postmaterialism	51,9	34,9	32,2	17,1	20,3	57,7	19,6	46,5	37,3	17,8
Positiva till jämställdhet i arbetslivet	93,6	82,3	49,2	59,2	52,2	81,9	47,9	34,9	22,9	32,0
Minst fyra av totalt åtta indikatorer på emancipatoriska frihetsvärden	74,5	41,0	12,7	15,2	6,4	54,8	6,9	7,4	(3,8)	12,3
Positiva till jämställdhet i politik och utbildning	73,9	—	—	44,6	—	70,0	63,7	—	25,2	34,1

rige anser nästan två tredjedelar detta (cirka 60 procent). Av de övriga länderna är det enbart Finland som visar en nästan lika stor andel (cirka 50 procent). I de övriga länderna är andelarna betydligt lägre, i några till och med så låga som var tionde (cirka 10 procent). Sverige visar således ungefär 6 gånger så stora andelar som Turkiet, Bosnien, Serbien och Ryssland. Det är onekligen en betydelsefull skillnad och man kan lätt föreställa sig hur annorlunda det måste vara att leva i ett land där de flesta litar på varandra jämfört med ett land där nästan ingen gör det. När det gäller vilken tolerans man känner för sociala minoriteter bygger de aktuella procenttalen på huruvida man skulle acceptera människor av en annan ras, immigranter och homosexuella som grannar. Resultaten visar mycket höga toleransnivåer för Sveriges del. Nästan alla svenskar (dryga 90 procent) skulle således inte ha något emot att ha sådana minoriteter i sitt grannskap. Det är enbart Finland (70 procent) som börjar närma sig den svenska nivån. I de övriga länderna är nivåerna betydligt lägre.³¹ I Turkiet ligger den till och med under 10 procent. Återigen kan man säga att det är en betydande skillnad mellan ett socialt klimat där nästan alla skulle acceptera olika sociala minoriteter i sitt grannskap och ett där nästan ingen skulle göra det. Här bör man kanske tillfoga att åtminstone en viss del av den höga svenska toleransnivån enbart skulle kunna vara uttryck för »läpparnas bekännelse« och en följsamhet gentemot vad som anses vara socialt önskvärda svar. Det är dock svårt att tänka sig att svenskarna skulle var mer påverkade av detta än svarspersonerna från de övriga länderna. Problemet kommer att beröras längre fram i rapporten.

De emancipativa frihetsvärdena sades också innebära en vilja till social aktivism och ett starkt civilsamhälle. Tabell 3 redovisar två indikatorer för detta. Den ena gäller i vilken utsträckning man har deltagit i tre typer av protesthandlingar, nämligen att skriva på någon namninsamling eller protestlista, att delta i någon laglig demonstration eller att medverka i någon typ av bojkott. De procenttal som redovisas i Tabell 3 avser de som säger sig ha medverkat i minst två sådana protesthandlingar. Här visar Sverige återigen de högsta värdena. Inemot varannan svensk (cirka 45 procent) säger att de har deltagit i minst två av de aktuella protesthandlingarna. Avståndet till de övriga länderna är i många fall betydande. I länder som Polen, Ryssland,

30 Den aktuella indikatorn bygger således på svar vid två olika intervjufrågor; en om man kan lita på andra, och en om det är viktigt att visa tolerans och respekt för andra människor.

31 Av politiska skäl kunde undersökningen i Iran inte ställa flera av de intervjufrågor som redovisas i Tabell 3.

Bosnien och Turkiet är motsvarande andelar betydligt lägre (under 10 procent). Sverige visar med andra ord en andel som är ungefär fem gånger så hög. När det gäller aktiv medverkan i olika sociala rörelser visar Tabell 3 den andel som säger att de har utfört frivilligt arbete för minst en sådan rörelse.³² Denna aspekt av de emancipativa frihetsvärdena anses ibland vara en minst lika viktig kulturell resurs som den horisontella sociala tilliten. Den välkände amerikanske samhällsvetaren Robert Putnam har argumenterat för ett sådant synsätt (Putnam 1996, 2001) Vid denna indikator visar USA inte oväntat det högsta värdet (cirka 65 procent). Därefter kommer Sverige. Drygt varannan svensk säger sig ha utfört sådant frivilligt arbete. Ett sådant resultat sätter onekligen frågetecken inför det myckna talet om de alltmer livlösa folkrörelserna. Också vid denna indikator är emellertid avståndet stort till flera av de andra länderna. Det gäller inte minst till Polen, Ryssland, Bosnien och Turkiet. Där har mindre än 10 procent medverkat i sådant frivilligt arbete. Andelen skulle således vara fem gånger så stor i Sverige.

När det gäller det politiska engagemanget bygger procenttalen i Tabell 3 på om man anser politik vara en mycket viktig del av ens liv, om man är medlem i ett politiskt parti, om man ofta diskuterar politik med andra och om man regelbundet tar del av politiska nyheter i massmedia. De procenttal som redovisas avser dem som uppvisar minst två av dessa fyra kännetecken på ett politiskt engagemang. Återigen visar Sverige det högsta värdet. En dryg fjärdedel av svenskarna (cirka 27 procent) säger sig vara så pass starkt engagerade. De övriga länderna visar lägre värden, i några fall (bland annat Finland) runt 10 procent. En annan aspekt av det politiska engagemanget gäller hur man ser på ett demokratiskt styrelseskick. För att undvika »läpparnas bekännelse« har vi valt att utgå från ett relativt strängt kriterium. Som villkor för att man skall sägas omfatta en demokratisk grundsyn har vi således krävt tre kännetecken. Dessa är för det första att man skall ta bestämt avstånd från att det vore bra med politiska system där makten ligger hos en stark ledare som inte behöver bekymra sig om politiska val, hos experter eller hos försvarsmakten, för det andra att man skall vara helt övertygad om att ett demokratiskt styrelseskick trots sina eventuella brister och fel är det bästa tänkbara systemet, och för det tredje att man skall vara helt övertygad om att det är bra att ha ett demokratiskt styrelseskick. Resultaten visar att svenskarna har den odiskutabelt största uppslutningen (cirka 41 procent) kring en sådan stark demokratisk övertygelse. Parentetiskt kan man här framhålla att en demokratisk grundhållning ofta utpe-

32 Totalt efterfrågades sådan aktivitet i 15 olika rörelsetyper.

kas som en viktig och grundläggande värdering för det svenska samhället. Regeringsformen säger exempelvis att demokratis idéer skall vara vägledande inom samhällets alla områden. Mot den bakgrunden har det onekligen sitt intresse att notera att inte ens hälften av de svenska svarspersonerna når upp till en stark demokratisk övertygelse så som denna beskrevs ovan. För denna rapport är det dock viktigare att notera att de länder som ligger närmast Sverige (USA och Finland) enbart når upp till ungefär hälften så stora andelar som Sverige. I flera av de andra länderna är det betydligt färre (runt 5 procent) som har en sådan stark förvisning om demokratis förtjänster. Detta gäller framförallt de länder som har en mycket kort eller till och med obefintlig erfarenhet av ett genuint demokratiskt styrelse-skick (Ryssland, Iran, Polen, Serbien och Bosnien). Det är inte särskilt svårt att förstå att den demokratiska övertygelsen ännu inte har vuxit sig starkare i sådana länder. En demokratisk kultur växer inte fram över en natt. Samtidigt som man konstaterar detta bör man också erinra om att de länder som visar den starkaste uppslutningen runt en demokratisk grundhållning också har de högsta värdena i de indikatorer på demokratiska fri- och rättigheter och väl fungerade samhälleliga institutioner som diskuterades i ett tidigare avsnitt. En tydlig uppslutning kring en demokratisk grundsyn går med andra ord hand i hand med väl fungerande demokratiska institutioner.

En annan indikator på de emancipativa frihetsvärdena är en så kallad postmaterialistisk inställning. Särskilt inom statsvetenskaplig forskning om den politiska kulturen är detta en mycket välkänd – och delvis också kontroversiell – aspekt av människors samhällssyn (Inglehart 1997; Inglehart & Welzel 2005). I det nu aktuella fallet visar den aktuella indikatorn i vilken utsträckning man anser att det är viktigare att ge människor mer att säga till om i viktiga beslut och att skydda yttrandefriheten jämfört med att bekämpa prisökningar och att upprätthålla lag och ordning. Här visar Sverige de näst högsta värdena efter USA (dryga 50 procent jämfört med 60). I några av länderna (Polen, Serbien, Bosnien, Indien) når andelarna inte ens upp till hälften av de svenska värdena. Också här är skillnaderna mellan Sverige och merparten av de andra länderna med andra ord påtagliga.

En jämställd syn på förhållandet mellan män och kvinnor kan också sägas vara en aspekt av de emancipatoriska frihetsvärdena. Tabell 3 redovisar hur svarspersonerna från de olika länderna ser på jämställdhet inom arbetslivet. De aktuella procenttalen visar hur många som har tagit klart avstånd från ett påstående om att männen ha företräde till jobben framför kvinnorna när det är ont om jobb. Också i detta hänseende är skillnaderna mellan länderna betydande. I Sverige skulle näs-

tan alla (ca 94 procent) ta avstånd från påståendet och i stället förespråka jämställdhet i arbetslivet. Det är enbart Finland och USA som närmar sig den svenska nivån (cirka 80 procent). I de övriga länderna är motsvarande andelar betydligt lägre, och i Iran, Turkiet och Indien är det enbart en minoritet om mellan en femtedel och en tredjedel som har en sådan positiv syn på jämställdhet inom arbetslivet. Det finns också andra frågor om jämställdhet som visar liknande mönster. Tyvärr ställdes inte dessa frågor i samtliga länder. Resultaten visas därför på den sista raden i Tabell 3. Där framgår hur man ser på jämställdhet inom utbildning och politik. De aktuella procenttalen avser dem som har tagit avstånd från två påståenden. De första sade att universitetsutbildning är viktigare för en pojke än för en flicka och det andra att män är bättre politiska ledare än kvinnor. Resultaten visar att tre av fyra svenskar (cirka 75 procent) är positiva till jämställdhet inom dessa båda viktiga områden. I USA är andelen nästan lika stor (70 procent) medan den i Iran och Indien är betydligt lägre. Sammanfattningsvis kan man således säga att svenskarna har givit uttryck för den mest positiva synen på jämställdhet, medan synen i flera av invandrarnas hemländer är betydligt svalare. I avsnittet om den höga svenska levnadsstandarden framkom också att Sverige var det mest jämställda landet om man ser till det jämställdhetsindex som FN arbetar med. Synen på jämställdhet och den faktiska nivån för jämställdhet förefaller således gå hand i hand.

Den näst sista raden i Tabell 3 visar hur stora andelar som når upp till de aktuella gränsvärdena vid minst fyra av de åtta indikatorerna på de emancipativa frihetsvärdena. Här visar Sverige som väntat det odiskutabelt högsta värdet (ungefär 75 procent). Tre av fyra svenskar skulle således vara en stark anhängare till de emancipativa frihetsvärdena. I det land som kommer närmast (USA) är motsvarande andel enbart varannan (cirka 55 procent). Redan detta visar ett betydande kulturellt avstånd. När man emellertid ser till de länder som visar de lägsta värdena (Polen, Ryssland, Serbien, Bosnien, Turkiet, Iran och Indien) är skillnaderna ännu mer dramatiska. I dessa länder når enbart cirka en av tio upp till den nedre tröskeln för de emancipatoriska frihetsvärdena. Sverige är med andra ord förvisso ett annorlunda land när det gäller tillgången till den viktiga kulturella resurs som de emancipativa frihetsvärdena utgör!

Syn på arbete och sociala förmåner: Hur man ser på arbete och sociala förmåner har inte någon omedelbar koppling till de båda värderingsdimensioner som kulturatlasen bygger på. Man skulle därför kunna säga att synen på arbete och sociala förmåner inte är lika intressant i en diskussion om den annorlunda

svenska kulturen. Trots det har vi valt att redovisa några uppgifter om detta. Anledningen är att den invandringspolitiska folkliga debatten ofta handlar om sådana aspekter.

Tabell 4 redovisar resultat för tre indikatorer för hur man ser på att utnyttja skatte- och bidragssystem för sin egen vinning och tre indikatorer för hur man ser på arbete. De moraliska aspekterna på den offentliga ekonomin gäller i vilken utsträckning man anser mutor, skattefusk och fusk med sociala förmåner kan rättfärdigas. Dessa tre indikatorer säger således något om i vilken utsträckning sådant kan sägas vara legitimt i ett folkligt perspektiv.³³ Resultaten är mycket intressanta. De visar kort och gott att de tio länderna är förvånansvärt lika i sin syn på de aktuella aspekterna på ekonomisk moral. I vart och ett av de tio länderna är det en stor majoritet som har givit uttryck för en strikt ekonomisk moral som ställer sig avvisande till de olika typerna av ekonomiskt »fiffel«. I den mån det överhuvudtaget finns en skillnad mellan länderna visar sig emellertid något överraskande att svenskarna tycks ha en något mer tillåtande syn på sådant. Det framgår exempelvis av den fjärde raden i tabellen som redovisar hur många som tar avstånd från alla tre aspekterna. Efter Ryssland (cirka 45 procent) kommer Sverige som ett av de länder som har den minst stränga synen (cirka 50 procent). Här ligger Sverige klart efter länder som Turkiet, Bosnien, Indien, Serbien och USA! Generellt kan man således *inte* säga att de som lever i invandrarnas hemländer skulle ha lättare att fördrå olika typer av försyndelser mot en god ekonomisk moral än svenskarna. Tvärtom, i den mån man överhuvudtaget kan säga att några skulle ha lättare att göra det finns svenskarna bland dessa.

När det slutligen gäller hur man ser på arbete redovisar Tabell 4 resultat från ett större frågebatteri där intervjufrågorna var formulerade som påståenden som svarspersonerna skulle hålla med om eller ta avstånd från.³⁴ De tre påståenden som redovisas i Tabell 4 är »Det är förödmjukande att ta emot pengar utan att behöva arbeta för dem«, »För att utveckla sina talanger helt och hållet måste man ha ett arbete« och »Arbete skall alltid komma i första hand, även om det innebär mindre fritid«. För dessa påståenden fanns fem svarsalternativ som gick från »Håller starkt med« till »Tar starkt avstånd«. De procenttal som redovisas i Tabell 4 avser dem som har hållit med om de aktuella påståendena.

33 Svaren på vad man ansåg om de tre sakerna lämnades på en tio-gradig svarsskala som gick från »kan aldrig rättfärdigas« till »kan alltid rättfärdigas«. Uppgifterna i Tabell 4 avser hur många som har markerat svarsalternativen 1 och 2 det vill säga dem har tagit tydligt avstånd från skattefusk, bidragsfusk och mutor.

34 Tyvärr ingick inte detta frågebatteri i det iranska intervjuformuläret.

Tabell 4

Ekonomisk moral och syn på arbete i 10 länder. Resultat från EVS/WVS-omgången år 1999/2000. (Procent.)

	Födelseländer för de största immigrationsgrupperna									
	Sverige	Finland	Polen	Serbien	Ryssland	USA	Bosnien	Turkiet	Iran	Indien
Ungefärligt antal svarande:	1.000	1.000	1.000	1.200	2.300	1.200	1.200	1.200	2.200	1.800
Ekonomisk moral:										
Skattefusk ej försvarbart	67,9	69,6	75,0	76,8	56,5	73,2	83,9	96,9	90,5	81,1
Bidragfusk ej försvarbart	72,4	70,5	66,5	74,5	70,5	74,4	83,4	95,3	70,5	76,3
Mutor ej försvarbara	81,5	90,8	87,4	93,8	80,3	87,3	91,0	97,4	95,2	85,7
Samtliga tre indikatorer på ekonomisk moral	49,7	54,3	52,2	63,5	45,9	60,4	71,8	92,2	66,9	69,9
Syn på arbete:										
Man måste ha ett arbete för att utvecklas	50,1	58,8	91,7	65,6	80,6	47,9	85,2	88,0	–	79,8
Förutjåkande att få pengar utan att arbeta	39,6	43,1	63,8	72,5	64,0	36,8	60,1	87,8	–	82,6
Arbete kommer först, även om mindre fritid	28,6	38,7	61,9	65,8	50,2	35,7	67,1	71,7	–	72,6
Samtliga tre indikatorer på arbetssyn	10,6	19,0	43,4	38,0	32,2	11,8	42,8	59,2	–	53,5

Det är inte alldeles lätt att avgöra vad de aktuella påståendena egentligen mäter. På lite olika sätt förefaller de dock handla om att arbete är både nödvändigt och självklart, både ur individens och samhällets perspektiv. Däremot är det mer tveksamt om de aktuella påståendena säger något om personlig arbetsmotivation i en mer egentlig mening. Hur som helst visar resultaten en oväntad tendens. Vid vart och ett av de tre påståendena visar Sverige den lägsta uppslutningen. Skillnaderna mot de övriga länderna är i flera fall betydande. Det framgår inte minst av den sista raden i tabellen som visar hur många som har hållit med om vart och ett av de tre påståendena. För Sverige och USA:s del utgör dessa en försvinnande liten minoritet om var tionde (cirka 10 procent), medan den i de länder som ligger högst (Turkiet och Indien) uppgår till drygt varannan (60 respektive 54 procent). I det närbelägna Finland är andelen också låg (cirka 20 procent), men den är ändå dubbelt så stor som i Sverige. För svenskarna skulle således arbete inte vara ett självklart moment vare sig i det egna livet eller för samhället i stort. Spekulativt kan man säga att resultaten visar att svenskarna inte betraktar arbete som en alltigenom nödvändig betingelse för den egna försörjningen och att de också förefaller ha tillgång till andra arenor än arbetslivet där det egna självförverkligandet och den egna identiteten kan komma till uttryck. Spekulationen får visst stöd av att Sverige är ett av de länder som visar de lägsta värdena för uppfattningen att arbete är ett mycket viktigt inslag i det egna livet. »Enbart« drygt varannan svensk skulle anse det jämfört med uppemot 70 till 80 procent i länder som Polen, Turkiet, Iran och Indien. Bortsett från detta kan man emellertid sammanfattningsvis säga att resultaten visar att svenskarna utmärks av en något mer tillåtande ekonomisk moral och att arbete förefaller vara en mindre bjudande plikt och/eller självklarhet för dem. Resultaten är intressanta eftersom de visar att synsätt som inte sällan tillskrivs olika invandrargrupper snarare skulle vara mer utmärkande för svensk kultur än för kulturen i invandrarnas hemländer.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Sverige i förhållande till merparten av invandrargruppernas olika hemländer förvisso har visat sig vara ett annorlunda land. Det kulturella avståndet till de övriga länderna har som regel visat sig vara betydande och man kan knappast säga att de redovisade skillnaderna har varit små och triviala. Svenskarna har utmärkt sig genom att deras intresse för religion var betydligt lägre, både när det gäller det inre tros livet och det yttre engagemanget i kyrkor och samfund. Svenskarna var också påtagligt mindre intresserade av en traditionell familjeform som bygger på traditionella könsroller. De visade också en mycket starkare upp-

slutning kring de emancipatoriska frihetsvärdena. Svenskarna hade större horisontell tillit till andra, de var som regel mer aktiva i civilsamhället, de var mer politiskt engagerade, de hade en starkare demokratisk övertygelse och de var mer positiva till jämställdhet. Samtidigt föreföll de ha en något mer tillåtande ekonomisk moral och de ansåg också att arbete var mindre bjudande och självklart. Man kan naturligtvis diskutera vad dessa resultat säger om vilka som skulle vara annorlunda och vilka som inte skulle vara det. Det är emellertid svårt att frigöra sig från ett allmänt intryck av att Sverige i förhållande till invandrargruppernas olika hemländer har visat sig vara något av ett särfall som avviker från mer allmänna mönster och tendenser. Också de mer detaljerade resultat som har redovisats i detta avsnitt har med andra ord visat att det finns fog för att säga att Sverige är ett annorlunda land!

I den mån de invandrargrupper som har kommit till Sverige har varit präglade av sina hemländers kultur kan man alltså hävda att Sverige har mött dem med en kultur som måste ha tett sig mycket annorlunda för dem. Även om grupperna inte skulle ha varit helt och hållet representativa för sina hemländer ligger det ändå nära till hands att anta att deras sätt att förhålla sig till det nya hemlandet har varit starkt påverkat av hemlandets dominerande kulturella mönster. En mycket intressant problematik handlar därför om på vilka sätt invandrargrupperna har förhållit sig till annorlunda svenska kulturen och om de med tiden har närmat sig denna eller ej. Denna mycket svåra fråga skall vi diskutera i nästa avsnitt där islam och muslimska invandrare står i fokus.

Internationell migration och kulturella avstånd: Islam och muslimska invandrare

Hur kulturen inom en viss invandrargrupp förhåller sig till kulturen i gruppens nya hemland har betydelse för gruppens integration i det nya hemlandet. Hur gruppens kultur förhåller sig till kulturen i det gamla hemlandet har samtidigt betydelse för gruppens relationer till detta. Det ligger dessutom nära till hands att anta att olika delar av invandrargruppen påverkas på olika sätt av den internationella migrationen, exempelvis så att den andra generationens invandrare påverkas mer än den första. Kulturell förändring inom en invandrargrupp kan därför också påverka de interna relationerna inom gruppen. Frågan om hur en given invandrargrupp påverkas av sin internationella migration är därför viktig ur flera olika aspekter (Hamburg 2000).

För att kunna diskutera denna problematik i detalj har vi valt

att koncentrera oss på Islam och hur muslimer som har flyttat till något västeuropeiskt land har påverkats av bosättningen i sina nya hemländer. Detta val sammanhänger inte minst med att muslimska invandrare börjar framstå som en av de allra mest intressanta och också mest kontroversiella invandrargrupperna. Integrationsverkets senaste Integrationsbarometer 2004 visar exempelvis att inte mindre än två av tre svenskar anser att islamiska värderingar inte skulle vara förenliga med grundläggande värderingar i det svenska samhället. En ungefär lika stor majoritet vill heller inte underlätta för muslimer att utöva sin religion i Sverige. De förordar heller inte att imamer skulle få svensk utbildning. De flesta motsätter sig också att man skulle bygga moskéer på svensk mark. Det finns med andra ord fog för att tala om att det skulle finnas en islamofobi bland många svenskar. Denna skulle yttra sig som ett allmänt ogillande av muslimer, särskilt de som lever i Sverige, en kulturell nedvärdering av islam och en vilja att distansera sig från muslimer (jfr Diaz 2005: 50f).

Dessa resultat skiljer sig radikalt från den bild av en öppen och tolerant svensk kultur som tecknades av materialet från EVS/WVS-undersökningarna och som redovisades i ett tidigare avsnitt. En möjlig förklaring till dessa betydande skillnader kan vara att EWV/WS-materialet samlades in år 2000 och att Integrationsbarometern samlade in sitt material några år senare. Det ligger därför nära till hands att anta att Integrationsbarometerns resultat har påverkats av den massiva och negativa uppmärksamhet som har riktats mot islam och islamistisk terrorism under senare år. Skillnaderna mellan EVS/WVS-materialet och Integrationsbarometern kan således förklaras på minst två olika sätt. En förklaring kunde vara att EVS/WVS-materialet tecknar en alltför glättad och positiv bild av den svenska öppenheten och toleransen mot olika sociala minoriteter. En annan förklaring kan vara att Integrationsbarometer 2004 visar en tydlig – men eventuellt tillfällig – minskning av en mer öppen och tillåtande inställning, framförallt när det gäller islam och muslimer, samt att denna tillbakagång skulle sammanhänga med en massiv opinionsbildning som har utpekat islam och muslimer som ett skrämmande hot och som orsak till våld och förstörelse. Som stöd för den sistnämnda tolkningen kan anföras att svenskarna inte förefaller ha blivit mer allmänt främlingsfientliga under de år då islamofobin syns ha ökat (jfr Diaz 2005: 40ff). Utan att fördjupa oss ytterligare i denna problematik kan man hur som helst säga att Integrationsbarometerns resultat visar att det finns stort behov av en nyanserad diskussion av likheter och skillnader mellan islamisk och västerländsk/svensk kultur. Resultaten visar också att fördjupade studier av hur muslimska invandrare själva ser på sin

situation och hur de har påverkats av sin migration till Sverige vore utomordentligt angelägna (jfr Larsson 2005).

Det är således en vanlig uppfattning att islam skulle vara svår att förena med ett demokratiskt styrelseskick och att islamiska värderingar därför skulle vara oförenliga med grundvärderingarna i det svenska samhället. Det finns emellertid flera anledningar att problematisera ett sådant synsätt. För det första är islamisk kultur lika lite som kulturen i västvärlden någon enhetlig och alltigenom homogen storhet. Islam är i stället en stor religion som rymmer en rad olika synsätt. Det finns stora skillnader mellan olika islamiska länder och traditioner. Det finns också stora interna skillnader inom var en av dessa. Det är med andra ord alltför förenklat att skära både islam och alla muslimer över en enda kam.

Analyser av EVS/WVS-materialet från islamiska länder har dessutom visat att muslimer i gemen knappast utmärks av någon speciellt annorlunda syn på demokrati. Om det finns en genomgående skillnad mellan muslimer och människor från västvärlden gäller denna i stället hur man ser på familjeliv och relationer mellan kvinnor och män: »the cultural gulf separating Islam from the West involves Eros far more than Demos« (Inglehart & Norris 2002: 1). En mer detaljerad analys har kommit till samma slutsats och fann att det var svårt att på något entydigt sätt särskilja islamisk kultur från sina protestantiska, katolska, ortodox och hinduiska motsvarigheter. Analysen mynnade ut i följande slutsats: »It seems that one cannot speak about a clear and distinct Islamic cultural zone if one is concerned with the Protestant Ethic, social capital or democratic culture. But it makes sense to refer to an Islamic civilization within the context of religiosity, treatment of woman and sexual tolerance (or rather the lack thereof)« (Esmer 2003: 54). När det gäller den politiska kulturen i vid mening skulle det således inte finnas någon grund för att tala om några radikalt annorlunda islamiska synsätt. Däremot visade resultaten att islamisk kultur *så som denna kommer till uttryck i de undersökta islamiska länderna* kännetecknas av ett starkare religiöst engagemang och mer negativa synsätt på jämställdhet, homosexualitet och sexuella förbindelser utanför äktenskapet. Vi återkommer längre fram i rapporten till frågan om i vilken utsträckning detta också gäller för de muslimer som har invandrat till något västeuropeiskt land.

När det gäller den demokratiska kulturen finns ytterligare stöd för att islam inte är så annorlunda som man ofta antar. En annan undersökning har således visat att »Islam is not the cause of the lack of democracy in predominantly Muslim countries« (Price 2000). Förklaringen till att många islamiska länder inte har ett demokratiskt styrelseskick skulle med andra

ord inte vara att det finns ett starkt religiöst motiverat motstånd mot ett sådant. Tvärtom, i många islamiska länder finns i stället ett starkt folkligt stöd för en demokratisering. Andra undersökningar har visat att islam heller inte utmärks av någon speciellt annorlunda syn på internationella relationer och hur FN bör fungera (Pettersson 2003a). I det sammanhanget sägs ofta att islamiska länder skulle ha avstått från att ratificera eller begärt undantag från olika konventioner om de mänskliga rättigheterna. Det kan gälla konventionerna om religionsfrihet och äktenskapsrätt, det vill säga sådant som har med shariaträtten och dess familje- och arvsrättsliga regler och straffbestämmelser att göra (Boyle 1999:385). När det gäller sådana frågor är det emellertid viktigt att betona att de islamiska länderna förvisso inte är enhetliga i sådana hänseenden. Även om några av de islamiska länderna inte har ratificerat samtliga konventioner för de mänskliga rättigheterna har de islamiska länderna som grupp knappast ratificerat färre konventioner än många icke-muslimska länder, inklusive USA och Vatikanen (Mayer 1999). I detta sammanhang bör man dessutom notera att det också finns en rad muslimska post-islamistiska intellektuella nytänkare som försvarar demokrati, mänskliga rättigheter, ett civilt samhälle och religiös pluralism och som vänder sig mot de islamistiska grupperingar som motsätter sig sådana sociala och politiska fri- och rättigheter (Fazlhashemi 2005). En alldeles nypublicerad studie har dessutom argumenterat för förekomsten av en prodemokratisk och mer eller mindre folklig »folkhemsislam« som i princip kan liknas vid sin svenska motsvarighet (Gardell 2005: 144ff). De finns med andra ord många skäl att betvivla att islam som sådan skulle vara oförenlig med ett demokratiskt styrelseskick.

De resultat som redovisades ovan kom från jämförelser mellan länder med olika religiösa traditioner. Vid sidan av sådana jämförelser finns också ett annat sätt att undersöka om islam skulle vara särskilt svår att förena med västerländska synsätt i olika samhällsfrågor. Man kan exempelvis undersöka om människor som har olika starkt religiöst engagemang inom en och samma religiösa tradition och som följaktligen exponeras olika mycket för den religiösa förkunnelsen och opinionsbildningen inom den egna traditionen har olika politiska uppfattningar och synsätt i olika samhällsfrågor. En undersökning som utgick från denna utgångspunkt jämförde hur grupper med olika starkt religiöst engagemang i två protestantiska länder (Sverige och Danmark), två katolska (Italien och Spanien), två sunniislamiska (Marocko och Algeriet) och två islamska länder utanför islams kärnområde (Iran och Indonesien) förhöll sig till demokrati och vad de ansåg om förhållandet mellan religion och politik, jämställdhet och de emancipativa frihetsvärdena.

Resultaten var mycket intressanta och gick på tvärs mot många stereotypier om islam. Som grupp betraktade var muslimerna inte mer positiva till att religionen skall påverka politiken, inte mindre politiskt engagerade, inte mer negativa till jämställdhet. Det religiösa engagemanget bland muslimerna hade heller inte större betydelse för deras uppfattningar i sådana frågor än vad som var fallet för det religiösa engagemanget bland protestanter och katoliker. I det hänseendet skulle islam således inte skilja sig från vare sig katolicism eller protestantism. Ett ännu mer intressant resultat var att det framförallt var bland katolikerna som ett starkare religiöst engagemang var förenat med sådana problematiska och icke-demokratiska synsätt i sekulära frågor som man ofta säger skulle vara följderna av ett religiöst engagemang inom islam, det vill säga en mer skeptisk syn på demokrati, en starkare önskan att religionen skall påverka politiken, ett svagare politiskt engagemang och en mer kritisk syn på jämställdhet. »All in all, the empirical findings challenge popular stereotypes of Muslim religiosity as demanding a strong religious impact on politics and as being negatively oriented towards democracy, gender equality, emancipative freedom values, and strong institutions for global governance. In stead, these correlates of a religious involvement were often found among the European Catholics. Therefore, these comparisons of grass-root level orientations in Christian and Islamic countries do not support the view of Muslim religiosity as particularly different and challenging« (Pettersson 2005a: 1). På ett tillspetsat sätt kan man med andra ord säga att resultaten visade att man snarare bör resa till Rom än till Mecka, Teheran eller Jakarta om man vill börja en opinionskampanj mot ett religiöst engagemang som förordar att ens religion skall ha ett tydligt inflytande på politiken, och som också innebär att man är mer skeptisk till jämställdhet och ett demokratiskt styrelseskick. Sammanfattningsvis finns således en rad argument som talar mot att islam skulle vara så problematisk ur ett demokratiskt perspektiv som man ofta antar.

En mycket intressant aspekt av denna problematik handlar om vad som kännetecknar de muslimska invandrarna i sådana avseenden och hur de kan ha påverkats av sin migration till mer demokratiska länder. Denna fråga är emellertid svår att besvara. Det finns olika typer av internationell migration, exempelvis sådan som är permanent och gäller en ny stadigvarande bosättning, sådan som är temporär där avsikten är att flytta tillbaka till det gamla hemlandet och sådan som är periodisk där man flyttar fram och tillbaka i samband med arbete eller utbildning. Den internationella migrationen kan också motiveras av att man vill flytta *från* det gamla hemlandet eller flytta *till* det nya. Man kan också av olika skäl vilja flytta *tillbaka*

till det gamla. Dessa olika typer av internationell migration kan dessutom vara relaterade till mycket olikartade ekonomiska, politiska eller familjemässiga motiveringar och bevekelsegrunder. Det är skillnad mellan att tvingas bort av förföljelser och förtryck och att frivilligt söka efter bättre levnadsvillkor för sig själv och/eller sin familj. Kulturell förändring i samband med migration kan också bero på faktorer i det land man flyttar till. Dessa kan ha att göra med graden av främlingsfientlighet och etnocentrism, den direkta diskriminering som immigranterna utsätts för i arbetsliv och bostadsområden och den indirekta strukturella diskriminering som hänger samman med mer stadigvarande procedurer och praktiker i det nya hemlandet, exempelvis inom ekonomi och politik. Den kulturella förändringen i samband med migrationen kan också bero på avståndet mellan kulturen i det land man kommer från och kulturen i det nya hemlandet. Det finns med andra ord en rad olika typer av internationell migration som kan vara förenade med olika typer av kulturell förändring.

Den kulturella förändringen kan dessutom avse olika saker. Det kan för det första handla om att man tillägnar sig det nya hemlandets »yttre« mönster i fråga om matvanor och sätt att uppträda och klä sig. Det kan för det andra handla om att ta till sig hemlandets språk, dess attityder och åsikter, värderingar och trosföreställningar. Det kan för det tredje avse den egna identiteten och huruvida man börjar betrakta sig som medborgare i det nya hemlandet (exempelvis som »svensk«), vilka känslomässiga band man utvecklar till det nya hemlandet och vilken tillit och vilket förtroende man hyser för dess innevånare och institutioner (Isajiw 1999). När det gäller vilka kulturella förändringar som sker kan man också göra en kunskapsso-cologisk distinktion mellan den kultur som man har tillägnat sig genom den så kallade primära socialisationen och den som man har tagit till sig genom den sekundära. Den primära socialisationen sker under tidiga barnaår och påverkas av det man då möter i sin omedelbara närhet, oftast inom den trängre familjekretsen. Det barnet då möter tar det till sig mer eller mindre automatiskt och det framstår som omedelbart självklart och en naturlig tingens ordning som man inte gärna ifrågasätter. Det som man har tillägnat sig under den primära socialisationen har också en tendens att bestå. Det som man däremot tillägnat sig genom den sekundära socialisationen utanför den närmaste familjekretsen under senare delar av sitt liv, till exempel syn på politik och arbete, tenderar att vara mindre beständigt och något som lättare påverkas av nya omständigheter (Berger & Luckman 1979).

Det finns med andra ord inga enkla svar på frågan om vilka kulturella förändringar som migration till ett nytt land kan föra

med sig. I följande avsnitt kommer vi att diskutera vad som gäller för muslimska invandrare i de västeuropeiska länderna. Vi kommer således inte att begränsa oss till svenska förhållanden. Detta val hänger dels samman med vilka undersökningsmaterial som finns tillgängliga, dels med att vi så långt som möjligt vill fortsätta med att använda materialet från EVS/WVS-undersökningen och vad detta visar om olika typer av kulturella avstånd.

Fyra kategorier av muslimer i de västeuropeiska länderna: Även om det finns en mycket lång tradition av muslimsk närvaro i Europa har de muslimer som lever i dagens Västeuropa i stor utsträckning kommit som en följd av internationell migration. En första muslimsk invandringsvåg kom under 1900-talets första hälft i samband med fransk, engelsk eller holländsk kolonisation av islamiska länder. En andra våg kom genom arbetskraftinvandring under början av efterkrigstiden, medan en tredje våg under de senaste decennierna har utgjorts av anhöriginvandring och flyktingskap (Lubeck 2002). Under efterkrigstiden har antalet muslimer i de västeuropeiska länderna flerdubblats, från ungefär en miljon under 1950-talet till cirka 15 miljoner idag. De olika invandringsvågorna har medfört att det finns minst fyra olika grupperingar av muslimer i dagens Västeuropa (Lubeck 2002). För det första finns en grupp som på olika sätt har anpassat sig till den europeiska situationen och som utgörs av muslimska invandrare som har beviljats medborgarskap i det nya hemlandet. Till denna grupp hör även de naturaliserade muslimernas barn. En andra grupp utgörs av invandrade muslimer som har beviljats uppehållstillstånd men som har sitt medborgarskap kvar i det tidigare hemlandet. Eftersom det som regel tar lång tid innan man får nytt medborgarskap är denna grupp jämförelsevis stor. En tredje grupp utgörs av illegala flyktingar som vanligtvis försörjer sig inom de nya hemländernas informella och svarta ekonomier. En fjärde grupp utgörs slutligen av mer kosmopolitiska muslimska högutbildade intellektuella. Denna grupp är inte särskilt stor. Många som tillhör denna grupp tillhör också den första gruppen.

Muslimska invandrare i EVS/WVS-materialet: En tydlig nackdel med EVS/WVS-materialet är att antalet muslimska svars personer i de västeuropeiska länderna är mycket begränsat och att materialet därför inte tillåter några detaljerade analyser av olika kategorier av muslimska invandrargrupper. Anledningen till att det finns så få muslimska svars personer i materialet är för det första att de inte är tillräckligt många för att komma med i slumpmässiga befolkningsurval av begränsad storlek, och för det andra att jämförelsevis många av dem inte har uppehålls-

tillstånd och därför inte finns med i de befolkningsregister som ligger till grund för de aktuella befolkningsurvalen. Det begränsade antalet muslimer betyder emellertid inte att EVS/WVS-materialet skulle vara helt och hållet stumt om de muslimska invandrarnas situation.

I EVS/WVS-materialet från den senaste undersökningssomgången i de västeuropeiska länderna finns således 109 svars personer som har sagt sig vara muslimer. Även om detta antal är alldeles för lågt för att var representativt för de cirka 15 miljoner muslimer som numer lever i dessa länder, kan man ändå använda en analytisk tvåstegsstrategi som tillåter meningsfulla analyser av det begränsade materialet. Strategin ser i korthet ut som följer: För var och en av de aktuella muslimerna som ingår i det västeuropeiska EVS/WVS-materialet väljer man först ur samma material en socio-ekonomisk motsvarighet eller »européisk tvilling« från samma land. Denne skall ha samma sociala bakgrund med hänsyn till ålder, kön, civilstånd, utbildning, arbete, inkomst och boendeort som den muslimske invandraren men inte vara muslim. Genom detta förfaringssätt får man således två grupper, en som består av muslimska immigranter och en som består av de muslimska invandrarnas socio-ekonomiska likar. Därefter konstruerar man i ett andra steg utifrån EVS/WVS-materialet ytterligare två grupper. Den första konstrueras som ett representativt urval av svarande från de länder som de muslimska immigranterna kommer från. Den andra konstrueras som ett representativt urval från de västeuropeiska länder som de muslimska immigranterna nu lever i. Det första urvalet görs utifrån kunskaper om varifrån de muslimska immigranterna har utvandrat. Det andra görs utifrån fördelningen av invandringsländer för de 109 muslimska immigranter som beskrevs ovan. Storleken av de båda senare urvalen har bestämts till cirka 2 000 (Pettersson 2005b). De nationella tillhörigheterna för de fyra urvalen beskrivs i Tabell 5.

De fyra urvalen kan användas för korsvisa jämförelser enligt den strategi som beskrivs i Figur 6. För en given kulturell aspekt, till exempel hur man ser på jämställdhet, kan man dels jämföra de muslimska immigranternas förutvarande och nya hemländer, dels jämföra de muslimska immigranterna med deras nya socio-ekonomiska europeiska tvillingar. I princip kan sådana jämförelser resultera i fyra olika utfall. I de fall då det finns ett kulturellt avstånd mellan de muslimska immigranternas förutvarande och nya hemländer kan detta avstånd för det första kvarstå mellan immigranterna och deras nya socio-ekonomiska motsvarigheter. I ett sådant fall kan man säga att det ursprungliga kulturella avståndet *inte har påverkats* av migrationen och att det kvarstår oförändrat. Om jämförelsen däremot

Tabell 5

Nationell tillhörighet i fyra urval från EVS/WVS-materialet från 1999/2000 (se text). (Procent.)

	Muslimska västeuropiska immigranter (n = 109)	Europeiska socio-ekon »tvillingar« (n = 109)	Svarande från västeuropeiska invandringsländer (n = 1,938)	Svarande från tidigare hemländer för muslimska invandrare (n = 2,007)
Frankrike	1,0	1,0	0,2	Indien 2,1
England	8,3	8,3	7,2	Pakistan 2,2
Tyskland	21,1	21,1	20,2	Bangladesh 2,3
Spanien	2,8	2,8	4,1	Turkiet 40,2
Holland	9,2	9,2	9,0	Indonesien 2,9
Belgien	53,2	53,2	55,4	Marocko 18,9
Danmark	4,6	4,6	4,1	Iran 3,9
				Bosnien 2,7
				Algeriet 24,7
Summa:	100,0	100,0	100,0	100,0

Figur 6

Schema för analyser av kulturella effekter av internationell migration bland väst-europeiska muslimska immigranter.

Finns något kulturellt avstånd mellan de muslimska immigranterna och deras socio-ekonomiska likar?	Finns något kulturellt avstånd mellan de muslimska immigranternas förutvarande och nya hemländer?	
	Ja	Nej
Ja	Ett ursprungligt kulturellt avstånd kvarstår oförändrat efter den internationella migrationen	Ett nytt kulturellt avstånd har skapats av den internationella migrationen
Nej	Ett ursprungligt avstånd har försvunnit efter den internationella migrationen	En tidigare likhet kvarstår oförändrad efter den internationella migrationen

mot skulle visa att det ursprungliga kulturella avståndet mellan muslimernas förutvarande och nya hemländer inte längre finns kvar mellan immigranterna och deras nya »europiska tvillingar« kan man för det andra säga att den tidigare kulturella skillnaden *har påverkats* av migrationen och att den har försvunnit som en konsekvens av denna. I de fall då det däremot inte finns något kulturellt avstånd mellan de förutvarande och nya hemländerna kan man också tänka sig två olika utfall. Den

Tabell 6

Kulturförändringar i samband med internationell migration. Medelvärden för fem värderingsdimensioner för 4 urval från EVS/WVS-omgången år 1999–2000 (för indikatorer; se texten och tabellerna 1 t.o.m. 4).

	Muslimska immigranter	Sociala tvillingar	Säkerställd differens?	Islamiska utvandrars- länder	Europeiska invandrars- länder	Säkerställd differens?
Antal svarande	Ca 109	Ca 109		Ca 1 930	Ca 2 000	
Religiöst engagemang	1,50	1,15	Ja, $p < .01$	1,46	1,21	Ja, $p < .001$
Traditionell familjesyn	2,52	1,72	Ja, $p < .001$	2,56	1,91	Ja, $p < .001$
Emancipatoriska frihetsvärden ¹	2,82	3,49	Ja, $p < .01$	1,30	3,17	Ja, $p < .001$
Emancipatoriska frihetsvärden ²	101,2	98,9	Nej	94,6	105,0	Ja, $p < .001$
Sträng ekonomisk moral	1,73	1,95	Nej	2,70	2,16	Ja, $p < .001$
Arbete viktigt	1,47	1,37	Nej	2,45	1,43	Ja, $p < .001$

1 Här har indexet beräknas som ett enkelt additivt index som ger 1 poäng vardera för de delaspekter där svarspersonerna når upp till de gränsvärden som anges i Tabell 3.

2 Här har indexet beräknas som en transformerad skala med medelvärdet 100 och standardavvikelsen 10. Transformationen har gjorts utifrån resultaten av en faktoranalys som har extraerat det gemensamma innehållet i de 7 aktuella indikatorerna (se Tabell 3)

tidigare likheten kan för det tredje kvarstå oförändrad. Man kan då säga att migrationen *inte har skapat* någon ny skillnad som tidigare inte fanns. Men den tidigare likheten kan också ha förvandlats till ett nytt kulturellt avstånd. I ett sådant fall skulle man för det fjärde säga att migrationen *har skapat* ett nytt avstånd som inte fanns tidigare.

Det är emellertid mycket viktigt att ha i åtanke att dessa fyra olika slutsatser bygger på ett antagande om att de muslimska immigranterna var någotsånär representativa för kulturen i sina respektive hemländer då de emigrerade. Detta antagande kan emellertid problematiseras. Det är inte ovanligt att de som väljer att emigrera är speciella i något avseende, exempelvis i förhållande till den dominerande kulturen i hemlandet. Detta gäller kanske särskilt politiska flyktingar. I den mån de aktuella muslimska immigranterna inte var representativa blir resultaten av de olika jämförelserna mer osäkra. Modellen för de olika utfallen kan också problematiseras ur ett annat perspektiv. Den kan tyckas förutsätta att de kulturella avstånden mellan de förutvarande och nya hemländerna antingen kvarstår helt och hållet eller att de har upplösts och överhuvudtaget inte längre

finns kvar. Som framgår nedan finns också andra utfall där förutvarande kulturella avstånd kvarstår i förminskad form.

Bortsett från sådana problematiseringar har emellertid den analytiska modellen visat sig vara relevant för den problematik som är aktuell här. Tabell 6 redovisar några resultat som modellen har givit upphov till. Resultaten avser de helhetsmått som redovisades tidigare i uppsatsen när det gällde det religiösa engagemanget, synen på familjen, synen på de emancipativa frihetsvärdena och synen på ekonomisk moral och arbete. Genom att analysera dessa helhetsmått får man kontinuitet med den tidigare diskussionen om hur stora de olika kulturella avstånden är.

Resultaten visar tydligt att det finns olika typer av kulturell förändring i samband med internationell migration från ett islamiskt till ett västeuropeiskt kristet land. För det första kvarstår de skillnader i religiöst engagemang och traditionell familjesyn som finns mellan de muslimska invandrarnas förutvarande och nya hemländer oförändrade när man jämför de muslimska invandrarna med deras nya socio-ekonomiska likar. Det religiösa engagemanget och familjesynen skulle således inte påverkas av migrationen från ett islamiskt till ett västeuropeiskt land. Det finns goda skäl att anta att både det religiösa engagemanget och synen på familj och könsroller har etablerats genom den primära socialisationen under barndomen. Dessa värderingar skulle således inte ha påverkats av migrationen till den nya kulturella miljön. Om man däremot ser till den ekonomiska moralen och synen på arbete så visar sig inte längre de skillnader som finns mellan de islamiska och västeuropeiska länderna när man jämför de muslimska invandrarna med deras nya västeuropeiska likar. Här förefaller således de muslimska invandrarnas bosättning i en ny och annorlunda kulturell miljö ha inneburit att ett tidigare kulturellt avstånd har lösts upp. När det slutligen gäller de viktiga emancipativa frihetsvärdena visar resultaten att det tidigare kulturella avståndet i varje fall har blivit mindre, och att det eventuellt också kan ha försvunnit. Tabell 6 redovisar två alternativa sätt att beräkna de emancipativa frihetsvärdena. Vid det första sättet har resultaten beräknats på exakt samma sätt som tidigare (se Tabell 3). Enligt detta beräkningssätt har det avstånd som finns mellan de muslimska immigranternas förutvarande och nuvarande hemländer blivit mindre då man jämför de muslimska immigranterna med deras nya socio-ekonomiska motsvarigheter. Vid det andra beräkningssättet bygger resultaten på en faktoranalys som har extraherat det gemensamma innehållet i de 8 aktuella indikatorerna på de emancipativa frihetsvärdena. Enligt denna beräkningsmetod har det avstånd som fanns mellan de muslimska invandrarnas förutvarande och nya hemländer försvunnit då

man jämför de muslimska immigranterna med deras nya västeuropeiska tvillingar. Det kan vara värt att påminna om att de aktuella indikatorerna på emancipativa frihetsvärden handlar om en demokratisk inställning, en positiv syn på jämställdhet i arbetslivet, tillit och förtroende för andra, ett politiskt engagemang och aktiv medverkan i civilsamhället. Att de muslimska invandrarna inte skulle vara annorlunda i sådana avseenden än sina nya västeuropeiska grannar tecknar onekligen en helt annan bild än det myckna talet om att islam skulle vara oförenlig med grundläggande värderingar i det västerländska samhället.

Utän att dra alltför stora växlar på det alternativa sättet att beräkna de emancipativa frihetsvärdena kan man emellertid sammanfattningsvis konstatera att internationell migration mellan länder med skilda kulturella och religiösa traditioner tycks få skilda konsekvenser för skilda kulturdimensioner. När det gäller religion och familjemönster förefaller de muslimska immigranterna behålla det gamla som de har mött sedan barnsben. När det däremot gäller ekonomisk moral och syn på arbete förefaller de ha tagit över de betraktelsesätt som de har mött i de nya hemländerna. När det slutligen gäller de emancipativa frihetsvärdena tycks de ha närmat sig de betraktelsesätt som dominerar i den nya kulturella miljön. Resultaten pekar således på att internationell migration från islamiska länder till Västeuropa får olika konsekvenser för olika sidor av de muslimska invandrarnas värderingssystem och att det därför vore alltför förenklat att säga att immigranterna antingen helt och fullt håller fast vid det gamla eller att de till alla delar skulle överta det nya. Inför denna slutsats bör man emellertid ha svårigheterna med den aktuella analysmetoden i åtanke. Det kan därför vara värt att undersöka om det finns liknande material som visar samma tendenser som EVS/WVS-materialet.

En av svårigheterna med EVS/WVS-materialet var att de muslimska immigranterna på grund av urvalens begränsade omfattning var alltför få för att tillåta mer detaljerade analyser av olika grupper av muslimska invandrare. En annan svårighet var att materialet inte innehöll tillräcklig information om varifrån och för hur länge sedan de muslimska invandrarna hade kommit till Västeuropa. Glädjande nog finns ett stort material som inte är lika behäftat med sådana svårigheter. Detta material samlades in vid den så kallade ESS-undersökningen (European Social Survey³⁵) år 2002. ESS-undersökningen genomfördes som en intervjuundersökning med stora riksrepresentativa befolkningsurval om cirka 2 000 svarspersoner i ett 20-tal europeiska länder. En svårighet med materialet är emellertid att det

35 Se <http://www.europeansocialsurvey.org/>

inte innehåller information om alla de kulturaspekter som vi har diskuterat utifrån EVS/WVS-materialet. Ett annat problem med ESS-materialet är att det är begränsat till Europa och att det således inte tillåter några analyser av kulturen i de muslimska immigranternas tidigare hemländer. Man kan därför inte använda den analytiska strategi som vi hade utvecklat för EVS/WVS-materialet. Materialet från ESS-undersökningen har emellertid också flera fördelar. Det innehåller exempelvis information som tillåter att man kan jämföra första och andra generationens muslimska invandrare. Det är en stor fördel i förhållande till EVS/WVS-materialet.

Muslimska invandrare i ESS-materialet: ESS-materialet från Belgien, Danmark, England, Frankrike, Holland, Luxemburg, Norge, Tyskland, Spanien och Sverige innehåller uppgifter om inalles 273 svarspersoner som har sagt sig vara muslimer. Av dessa har den största delen (216 stycken) sagt att både de själva och deras föräldrar är födda i ett annat land än där de nu bor. Denna grupp kan därför sägas vara första generationens muslimska invandrare. En mindre grupp om knappt 60 personer har däremot sagt att de själva är födda i sitt nuvarande hemland men att minst en av deras föräldrar inte är det. Den gruppen kan därför sägas vara andra generationens muslimska invandrare. ESS-materialet innehåller uppgifter om svarspersonernas religiösa engagemang och hur de förhåller sig till de emancipativa frihetsvärden. Man kan således jämföra första och andra generationens muslimska invandrare i dessa båda aspekter. Här är det dock viktigt att notera att varken det religiösa engagemanget eller de emancipativa frihetsvärdena kan analyseras med precis samma indikatorer som användes i analyserna av EVS/WVS-materialet.

Vid analyserna av det religiösa engagemanget har vi utgått från två 11-gradiga svarsskalor där svarspersonerna har fått ange hur viktig religion är i det egna livet respektive hur »religiösa« de anser sig vara. Vi har också sammanställt ytterligare ett mått på det religiösa engagemanget. Måttet avser hur ofta man deltar i olika typer av religiösa aktiviteter. Det bygger på två frågor om hur ofta man besöker gudstjänster eller motsvarande och hur ofta man ber. Måttet på de emancipativa frihetsvärdena bygger på frågor om man tycker sig ha tillräckliga insikter och tillräcklig kompetens för att delta i den politiska debatten, vilket politiskt intresse man har, hur ofta man deltar i politiska diskussioner, om man har deltagit i olika protesthandlingar som exempelvis namninsamlingar, bojkotter eller demonstrationer under det senaste året och om man tycker sig kunna lita på andra och anser att dessa kommer att vara hjälpsamma och inte försöka utnyttja en. Även om dessa frågor inte är iden-

tiska med motsvarande frågor i EVS/WVS-materialet kan man ändå säga att de har en uppenbar likhet med de frågor som låg till grund för analysen av de emancipativa frihetsvärdena i detta material.

Vi har vidare konstruerat de tre helhetsmått på religiöst engagemang, religiöst deltagande och emancipativa frihetsvärden på ett sådant sätt att värden som är högre än 100 visar att man ligger över medelvärdet för det nya hemlandet och att värden som är lägre än 100 visar att man ligger under samma medelvärde. Tabell 7 visar resultat för de båda grupperna med första och andra generationens muslimska invandrare.

För det första kan man konstatera att resultaten från ESS-undersökningen påminner om den bild som analysen av EVS/WVS-materialet visade. När det gäller de båda aspekterna på ett religiöst engagemang visar således också ESS-materialet att både första och andra generationens muslimska invandrare ligger över genomsnittet i sina nya hemländer. De har således inte anpassat sig till det lägre engagemanget där. Men ESS-resultaten visar dessutom en skillnad mellan de båda generationerna. Andra generationens muslimska invandrare skiljer sig således från första generationens genom att de inte deltar i religiösa sammankomster (gudstjänster eller motsvarande) lika ofta. När det gäller det yttre religiösa engagemanget skulle således andra generationens muslimska invandrare ha en tendens till att anpassa sig till de lägre nivåerna i de nya hemländerna. Minskningen för den andra generationen är dock inte så stor att den helt och hållet skulle ha antagit mönstret i det nya hemlandet. Förklaringen kan både vara att det yttre religiösa engagemanget har förlorat i betydelse för den andra generationens invandrare

Tabell 7

Medelvärden för två aspekter av ett religiöst engagemang och emancipativa frihetsvärden för första och andra generationens muslimska invandrare i Västeuropa. Resultat från 2002 års ESS-undersökning.

	Första Generationen (n = 216)	Andra generationen (n = 57)	Skillnad?
Religiöst engagemang	110.1	110.7	Nej
Religiöst deltagande	109.1	105.5	Ja, p < .05
Emancipativa frihetsvärden	95.5	98.8	Ja, p < .03

eller att denna generation på grund av bostadsort eller liknande har fått försämrade möjligheter att vara aktiv. När det däremot gäller det inre religiösa engagemanget visar andra generationens muslimska invandrare samma höga nivåer som den första. Vid denna aspekt ligger båda generationerna avsevärt över den gängse nivån i det nya hemlandet.

När det slutligen gäller de emancipativa frihetsvärdena visar resultaten att båda den första och den andra generations muslimska invandrare ligger under medelvärdet för de nya hemländerna. Båda generationerna visar således lägre uppslutning runt de emancipativa frihetsvärdena än vad som är regel i de nya hemländerna. Men samtidigt visar den andra generationens muslimer högre värden än första generationens. De som tillhör den andra generationens invandrare förefaller med andra ord ha påbörjat en förändring som innebär att de börjar närma sig den dominerande tendensen i sitt nya hemland. Detta resultat påminner om den bild som visade sig vid analysen av EVS/WVS-materialet.

Sammanfattningsvis kan man således säga att materialet från ESS-undersökningen har visat samma tendenser som materialet från EVS/WVS-undersökningen när det gäller hur de muslimska invandrarna påverkas av att bosätta sig i en ny kulturell miljö. Båda materialen har visat att (delar av) deras religiösa engagemang tenderar att vara kvar på en högre nivå jämfört med nivåerna i det land som de har immigrerat till. Däremot har de båda materialen på lite olika sätt visat att de muslimska invandrarna skulle ha lättare att ansluta sig till de nya hemländernas högre uppslutning runt de emancipativa frihetsvärdena och en mer positiv syn på demokrati, politik, jämställd och öppna sociala relationer. Det är inte särskilt svårt att se positivt på detta resultat som motsäger många negativa klichéer om både muslimer och islam.

Också den svenska kulturen förändras

Det är inte enbart immigranternas kultur och grundläggande värderingar som förändras. Också kulturen i det land de kommer till kan göra så; inte heller där är kultur och värderingsystem något statiskt och oföränderligt. Vi skall därför avsluta uppsatsen med en kort diskussion av hur den svenska annorlunda kulturen har förändrats under de senaste decennierna och vad man kan säga om dess framtida utveckling. I diskussionen av detta kommer vi att begränsa oss till de båda grundläggande värderingsdimensioner som har diskuterats tidigare i uppsatsen, det vill säga de traditionella värderingarna och de emancipativa frihetsvärdena. Det var ju i dessa dimensioner

som den svenska kulturen både var annorlunda och också en kulturell resurs. Det var dessutom dessa båda aspekter som låg till grund för analysen av hur de muslimska invandrargrupperna påverkades av mötet med den annorlunda västeuropeiska kulturen.

Att fastställa huruvida Sverige har förändrats i de båda grundläggande värderingsdimensionerna under 20-årsperioden 1981 till 2000 är inte särskilt problematiskt. Det svenska materialet från EVS/WVS-undersökningarna år 1981 och år 2000 kan sägas ge ett förhållandevis oproblematiskt svar på den frågan. Däremot är det betydligt svårare att finna hållbara argument för hur en eventuell förändring kan komma att te sig under de kommande decennierna. Det finns dock vissa teoretiska antaganden som kan utgöra grund för en sådan framtidsorienterad diskussion. Som en sådan utgångspunkt väljer vi den norske statsvetaren Johan Galtungs så kallade centrum- periferi- modell. Modellen innebär helt enkelt att kulturell förändring regelmässigt börjar i samhällets centrum för att sedan spridas till dess periferi (Galtung 1964, 1976; jfr Diez-Nicolas 2005). Centrum sägs ha bättre tillgång till massmedia, ha större makt och vara delaktig i mer inflytelserika nätverk, vara mer exponerad för nya kulturella uttrycksformer och ha större prestige. De som befinner sig i centrum sägs dessutom vara mer benägna att ta till sig nya kulturella uttrycksformer. Utifrån sådana utgångspunkter säger modellen att kulturella uttrycksformer som har sitt starkaste stöd i samhällets centrum kommer att öka i betydelse och de kulturella uttryck som har sin starkaste förankring i samhällets periferi kommer att förlora i betydelse: »an attitude over-represented in the center is more likely to increase whereas an attitude over-represented in the periphery is more likely to decrease« (Galtung 1976: 14). Spridningen av nya kulturella uttrycksformer från centrum till periferi antas till en början gå långsamt. När de nya uttrycksätten har börjat få ett någotsånär starkt fäste i centrum börjar spridningen till resten av samhället gå snabbare. Så småningom kommer emellertid en avmattningsfas då spridningen går långsammare igen. Det kommer därför att ta lång tid innan den kulturella nyheten har fått fullt fäste i de mest motståndskraftiga delarna av samhällets periferi. Modellen antar dessutom att när en viss kulturell uttrycksform har fått ordentligt fäste i både centrum och periferi börjar de som befinner sig i centrum att söka efter något nytt. En sådan bild av hur nya kulturella uttrycksformer sprids är långtifrån ny. Georg Simmel, en av sociologins klassiker, analyserade redan för hundra år sedan hur nya klädmoden successivt spreds till olika skikt av samhället i en sådan ständig förnyelseprocess.

Man kan dock fråga i vilken uträkning det finns klara och

identifierbara samhälliga centra i en mer globaliserad tid då kulturella gränser har blivit mer porösa. Jämfört med de förhållanden som rådde vid mitten av 1900-talets början förefaller det exempelvis rimligt att anta att de svenska storstadsområdena är mindre centrumlika idag. I den mån ett samhälles centrum överhuvudtaget kan identifieras geografiskt är kanske London, Paris eller New York minst lika inflytelserika som Stockholm, Göteborg eller Malmö. En aspekt av att tillhöra dagens centrum skulle med andra ord kunna vara att ha en mer kosmopolitisk inställning. En annan aspekt kan vara att ha större kunskaper och bredare utblickar. En tredje kan vara att ha resurser för att komma i kontakt med vad som försiggår i olika delar av mer globala centra. Problemet handlar således om hur man på ett meningsfullt sätt skall gå tillväga för att identifiera de som skulle tillhöra samhällets centrum vid olika tidpunkter. Problemet blir inte mindre av att vi är hänvisade till att göra detta på grundval av de uppgifter som finns i det svenska EVS/WVS-materialet.

Trots dessa svårigheter har vi valt att identifiera tillhörighet till centrum genom att se till ålder (varken de yngsta eller de äldsta), kunskaper (lång utbildning), resurser (hög inkomst), ställning i arbetslivet (egenföretagare eller anställd i ledande position), närhet till ett rikt kulturutbud (större städer) och slutligen kosmopolitisk inställning (vilken relativ betydelse man tillmäter den lokala eller nationella tillhörigheten i förhållande till en mer global). Tabell 8 redovisar resultat för hur de två grundläggande värderingsdimensionerna förändrades mellan åren 1981 och 1999/2000, både totalt och för dem som tillhör centrum eller periferi³⁶.

Resultaten visar för det första att de traditionella värderingarna försvagades under den senaste 20-årsperioden och att de emancipativa frihetsvärdena förstärktes. Dessa förändringar är statistiskt helt säkerställda. Dessa förändringar har också skett på ett likartat sätt under de båda delperioderna. Ett undantag är dock att de traditionella värderingarna inte minskade utan var oförändrade den första delperioden. Detta undantag har förklarats med att den del av de traditionella värderingarna som är relaterade till familjens ställning såg en tillfällig förstärkning runt 1990. Anledningen skulle vara att sjukdomen hiv-aids då var mycket uppmärksam och att diskussionen vid den tidpunkten starkt betonade riskerna med tillfälliga sexuella förbindelser utanför äktenskap och stabila förhållanden. Denna speciella situation skulle således ha bidragit till att den

36 Indelningen i centrum och periferi har gjorts utifrån de femtedelar som för respektive år har de högsta respektive lägsta sammanlagda värdena i de aktuella indikatorerna på detta.

Tabell 8

Förändringar i två grundläggande värderingsdimensioner mellan 1981, 1990 och 1999. Resultat från den svenska EVS/WVS-undersökningen. Antalet svarande i centrum- och periferigrupperna cirka 200 per år. Totalt antal svarande cirka 1000 per år.

	1981	1990	1999
Traditionella värderingar:			
Periferi	104,9	105,4	98,9
Centrum	100,5	99,3	94,9
Totalt	102,0	102,3	97,7
Emancipativa frihetsvärden:			
Periferi	92,1	97,4	100,2
Centrum	95,9	100,1	106,2
Totalt	94,4	98,7	103,4
	1981	1990	1999
Traditionella värderingar:			
Differens centrum och periferi ?	Starkare i periferin (p < ,02)	Starkare i periferin (p < ,001)	Starkare i periferin (p < ,001)
Förändring mot föregående period?		Oförändrade	Minskning (p < ,001)
Ökning-minskning hela perioden?			Minskning (p < ,001)
Frihetsvärden:			
Differens centrum och periferi ?	Starkare i centrum (p < ,001)	Starkare i centrum (p < ,001)	Starkare i centrum (p < ,001)
Förändring mot föregående period?		Ökning (p < ,001)	Ökning (p < ,001)
Ökning-minskning hela perioden?			Ökning (p < ,001)

långsiktiga tillbakagången för den traditionella familjeformen tillfälligt bröts (Pettersson 1994).

För att anknyta till kulturatlasen visar således de aktuella värderingsförändringarna att Sverige har rört sig uppåt på diagonalen från det nedre vänstra hörnet till det övre högra. Andra analyser som vi väljer att inte beskriva i detalj här visar dessutom att ökningen av de emancipativa värdena har varit större i Sverige än i flera andra jämförbara länder. Sveriges »ledande« roll i denna förändring har således förstärkts. Tillbakagången för de traditionella värderingarna och tillväxten av de emancipativa har dessutom förlöpt likartat i både periferi och cen-

trum. Det handlar således om djupgående förändringar som har genomsyrat hela samhället.

Om man därefter ser hur de aktuella värderingarna var förankrade i centrum och periferi vid de tre mätstillfällena visar sig ett mycket intressant mönster. Vid var och en av de tre tidpunkterna var de traditionella värderingarna starkare förankrade i samhällets periferi, medan de emancipativa frihetsvärdena hade sin starkaste förankring i centrum. Utifrån Galtungs centrum-periferi-modell skulle man således förvänta att de traditionella värderingarna skulle försvagas och de emancipativa frihetsvärdena förstärkas. Utifrån deras starkare förankring i periferin åren 1981 och 1990 borde således de traditionella värderingarna ha försvagats under både den första och den andra delperioden. På motsvarande sätt skulle man utifrån de emancipativa frihetsvärdenas starkare förankring i centrum åren 1981 och 1990 förvänta en tillväxt under var och en av de båda delperioderna. Av dessa sammanlagt fyra teoretiska förutsägelser har således tre slagit in. Om man istället väljer att betrakta den studerade perioden som helhet och enbart se till hur de båda värderingsdimensionerna var förankrade vid periodens början har de förväntade förändringarna inträffat för var och en av de båda dimensionerna. Resultaten i Tabell 8 stödjer således centrum-periferi-modellen.

Eftersom modellen visade sig fungera under de närmast föregående decennierna finns visst fog för att ta den som utgångspunkt för en diskussion av den fortsatta utvecklingen. År 1999 hade de traditionella värderingarna en starkare ställning i periferin medan frihetsvärdena var bättre förankrade i centrum. Enligt centrum-periferi-modellen bör därför den hittillsvarande utvecklingen med en tillbakagång av de traditionella värderingarna och en ökning av de emancipativa frihetsvärdena fortsätta. Även om utvecklingen skulle vara likartad i andra länder finns således argument som talar för att den annorlunda svenska kulturen kommer att förbli annorlunda. För den närmaste framtiden finns inte mycket som talar för att den svenska kulturen skulle förbli oförändrad och att kulturen i invandrargruppernas hemländer skulle närma sig eller till och med »hinna ikapp« den svenska. Inför ett sådant antagande finns dock skäl att påminna om att utvecklingen för de traditionella värderingarnas del inte följde den förväntade bilden under den första delperioden 1981–1990. Övåntade stora händelser kan få utvecklingen att ta nya och ovåntade vägar och kulturell förändring är ett alldeles för komplext skeende för att man skall få fasta avgörande betydelse vid enkla prognoser. Den förändrade synen på islam och muslimska invandrare är ett annat exempel på samma sak. Man bör således ta påståenden om att den

hittillsvarande kulturella förändringen kommer att fortsätta i samma riktning med en god nypa salt.

Sociala och kulturella förändringar inträffar knappast automatiskt av sig själva. Det går att påverka utvecklingen. Sådana försök kan både påskynda och bryta pågående kulturella förändringar, såväl när det gäller de traditionella värderingarna som de emancipativa frihetsvärdena. För de förstnämndas del finns belägg för att långsiktiga och ihärdiga strategier kan bryta tillbakagången och få den att vända (Pettersson & Gustafsson 1994). För de sistnämndas del finns belägg för att medvetna pedagogiska satsningar både kan underlätta tillväxten och förändra mer oväntade tillbakagångar (Pettersson 2003b). När det gäller sådana kulturella aspekter som har diskuterats i denna rapport finns således knappast några tungt vägande teoretiska skäl för att avstå från medvetna satsningar för att minska de problem och svårigheter som är förenade med de långa avstånden mellan den annorlunda svenska kulturen och de kulturella traditioner som de svenska invandrargrupperna representerar.

Litteratur

- Alesina, A., Dewleeschlauer, A., Easterley, W., Kurlat S. & Wacziarg, R. 2003. Fractionalization, *Journal of Economic Growth*, 8.
- Arts, W., Hagenaars, K. & Halman, L. (eds). 2003: *The Cultural Diversity of European Unity*, Leiden: Brill.
- Asper, P. 1998. »Socialt kapital och dygder i det postindustriella samhället«. P. Asper & E. Uddhammar (reds) *Framtidens dygder – om etik i praktiken*, Stockholm: City University Press.
- Baron, S. Field, J. & Schuller, T. (eds). 2000. *Social Capital. Critical perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Berger, P. & Luckmann, T. 1979. *Kunskapssociologi*, Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Blanck, D. & Pettersson, T. 2005. »Good governance and civic participation: Some notes on the cultural dimension of the Swedish model«. L. Harrison & P. Berger (eds) *Developing Cultures: Case studies*, Oxford: Routledge.
- Borevi, K. 2000. »Positiv särbehandling och invandrapolitik i Sverige«. E. Åsard & H. Runblom (reds) *Positiv särbehandling i Sverige och USA*, Stockholm: Carlssons.
- Boyle, K. 1999. »Freedom of thought, freedom of conscience, freedom of religion and freedom of belief as internationally protected rights: What is agreed and what is not agreed«. E. Cotran & A .Sherif, *Democracy, the rule of law and Islam*, London: Kluwer Law International.
- Bronfenbrenner, U. 1988. »Interacting systems in human development. Research paradigms: present and future«. N. Bolger, A. Caspi, G. Downey & M. Moorehouse (eds), *Persons in context. Developmental processes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Daun, Å. 2005. *En stuga på sjätte våningen. Svensk mentalitet i en mångkulturell värld*. Stockholm: Bruno Östlings Bokförlag Symposion.
- Denk, T. 2001. »Tillit och politisk ordning«. G. Aronsson & J. Carlsson (reds) *Tillitens ansikten*, Lund: Studentlitteratur.
- Diaz, J. 2005. »Förekomsten av rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004 – bakgrund, frågeställningar och sammanfattningar av

- analyser«. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets rapportserie 2005:2.
- Diez-Nicolas, J. 2005. »Value systems of Elites and Publics in the Mediterranean: Convergence or Divergence«, ASEP and Complutense University, Madrid.
- Esmer, Y. 2003. »Is there an Islamic Civilization?«, *Human values and social change. International Studies in Sociology and Social Anthropology*. Leiden: Brill.
- Estes, R. 2002, »Global change and social indicators«. M. Weil (ed) *Handbook of Community Praxis*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Fazlhashemi, M. 2005. *Occidentalism. Idéer om väst och modernitet bland muslimska tänkare*, Lund: Studentlitteratur.
- Galtung, J, 1964, »Foreign policy opinion as a function of social position«. *Journal of Peace Research*, 34;
- Galtung, J. 1976. »Social position and the image of the future«. H. Ornauer et al. (eds.), *Images of the World in the Year 2000*, Paris: Mouton.
- Gardell, M. 2005. *Bin Laden i våra hjärtan*. Stockholm: Leopard förlag.
- Held, D., McGrew, A. & Goldblatt, D. 1999. *Global transformations. Politics, Economics, Culture*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A., 1992. *Consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Hamberg, E. 2000. *Livsåskådning, religion och värderingar i en invandrargrupp: en studie av sverigeungrare*, Stockholm: CEIFO.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R & Baker, W, 2000, »Modernization, cultural change and the persistence of traditional values«. *American Sociological Review*, February.
- Inglehart, R. & Welzel, C. 2005. »Modernization, Cultural Change and Democratization«. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. & Oyserman, D. 2004. »Individualism, autonomy, self-expression«. H. Vinken et al eds) *Comparing Cultures. Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, International Studies in Sociology and Anthropology, Vol XCIII, Leiden Brill.
- Inglehart, Basanez, M., Diez-Medrano, J., R, Halman. L.& Luijkz, R. (eds) 2004. *Human Beliefs and Values. A Cross-Cultural Sourcebook based on the 1999-2002 Values Surveys*, Buenos Aires: Siglo XXI editors.
- Inglehart, R. & Welzel, C. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democratization*. Cambridge: Cambridge university Press.
- Integrationsbarometer 2004*. En rapport om allmänhetens inställning till integration, mångfald och diskriminering 2003 och 2004. Linköping: Integrationsverket.
- Isajiw, W. 1999. *Understanding Diversity*, Toronto: Thompson Educational Publishing.
- Johansson, T. & Miegel, T. 1992, *Do the right thing*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Larsson, G. 2005. »Islamofobi i Sverige 2004«. *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets rapportserie 2005:2
- Lindqvist, B. 1991. *Drömmar och vardag i exil; om chilenska flyktingars kulturella strategier*, Stockholm: Carlsson.
- Lubeck, P. 2002. »The challenge of Islamic networks and citizenship claims: Europe's painful adjustment to globalization«. M. AlSayyad and M. Castell (eds) *Muslim Europe or Euro-Islam*. New York: Lexington books.
- Lynn, R. & Vanhanen, T. 2002. *IQ and the wealth of nations*, London: Praeger.
- Mayer, E. 1999. »Islam and Human Rights. Tradition and politics«. 3rd edit. Boulder: Westview Press.
- Murphy, R. 1986. *Culture and Social Anthropology: An Overture*. 2nd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Norris, P. & Inglehart, R. 2002. »Islam & the West. Testing the 'Clash of civilizations'« Thesis paper published on the Internet: www.pippanorris.com, December.
- Pettersson, T. »Individualizacion, secularizacion y cambio de valor moral en la Escandinavia contemporanea«. J Diez Nicolax & R Inglehart (eds) *Tendencias mundiales de cambio en los alores sociales y politicos*, Madrid: Los libros de fundesco, 1994.
- Pettersson, T. 2003a. »Islam, the United Nations and the secularised Western World«. F. Lundmark (ed) *Culture, Security and Sustainable Development after September 11*, Örebro: Gidlunds.
- Pettersson, T. 2003b. »Basic values and civic education«, www.world-values.org/library/index.html, 2003
- Pettersson, T. 2004. »A third way in values research«. A comparison of the value models of Ronald Inglehart and Shalom Schwartz. Presentation at the World Values Survey Conference, Collegium Budapest.
- Pettersson, T. 2005a. »Religious commitment and socio-political orientations: Different patterns of compartmentalization among Muslims and Christians?«. Paper presented at the International Studies Association Convention, Hawaii, March 2005.
- Pettersson, T. 2005b. »Muslim immigrants in Western Europe: Persisting value differences or value adaptation?«, M. Moadell (ed) *World views of Islamic mass publics*, New York: Palgrave Macmillan.
- Pettersson, T. och Gustafsson, G. 1990– »Församlingsstrategier och den kyrkliga sedens styrka«, *Tro och tanke 1990:7*, Stockholm: Religionssociologiska institutet.
- Pettersson, T. & Hamberg, E. 1977. »Söndrade vi stå, enade vi falla - en studie av mångfald och medlemstal bland svenska frikyrkor 1974–1995«. Skog, M.(red): *En salig blandning. Svenska trossamfund i religionssociologisk och kyrkorättslig belysning*. Svenska kyrkans forskningsråd, Tro & Tanke, 1997:3.
- Prescott-Allen, R. 2001. *The Wellbeing of nations*, Washington: Island

- Press.
- Price, D. 2000. *Islamic Political Culture, Democracy and Human Rights. A comparative Study*. London: Praeger.
- Putnam, R. 1996. *Den fungerande demokratin*, Stockholm: SNS.
- Putnam, R., 2002 *Den ensamme bowlaren*, Stockholm: SNS.
- Regeringskansliet. 2000. *Begreppet invandrare – användningen i myndigheters verksamhet*, Stockholm: Regeringskansliet, Kulturdepartementet, Ds 2000:43.
- Roth, H. I. 2005. *Mångkulturalismens utmaningar*, Lund: Studentlitteratur.
- Rothstein, B. 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*, Stockholm: SNS förlag.
- Sears, D. & Levy, S. 2003. »Childhood and adult political development«. D. Sears, L. Huddy & R. Jervis (eds). *Oxford handbook of political psychology*, Oxford: Oxford University Press.
- Skuncke, M. 2003. »Medier, mutor och nätverk«. M. Skuncke & H. Tandefeldt (red), *Riksdag, kaffehus och predikstol, Frihetstidens politiska kultur*, Stockholm: Atlantis.
- Spencer-Oatey, H. 2000. *Culturally speaking : Managing rapport in talk across cultures*, London : Cassell.
- Svanberg, I. & Tydén, M. 1992. *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, Stockholm: Gidlunds.
- Welzel, C., Inglehart, R. & Klingeman. 2002, »Effective democracy, mass culture, and the quality of elites: The human development perspective«. *International journal of comparative sociology*, 43(3-5).
- Vinken, H., Soeters, J. & Ester, P. 2004. *Comparing cultures. Dimensions of culture in a comparative perspective, International studies in sociology and social anthropology*, Leiden: Brill.
- Westin, C. m.fl. 1999. *Mångfald, integration, rasism och andra ord. Ett lexikon över begrepp inom IMER – Internationell migration och etniska relationer*. SoS- rapport 1999:6. Stockholm: Socialstyrelsen.

